

परिच्छेद-एक

परिचय (Introduction)

१.१. पृष्ठभूमि (Background) :

शिक्षा व्यक्तिको व्यक्तित्व विकास तथा समाज र राष्ट्रको सर्वाङ्गीण विकासको मेरुदण्डको रूपमा रहेको हुन्छ । त्यस्तै शिक्षा विकासको मेरुदण्डको रूपमा पाठ्यक्रम रहेको हुन्छ । शिक्षाको लक्ष्य हासिल गर्नका लागि बनाइएको शैक्षिक कार्यक्रम नै पाठ्यक्रम हो । पाठ्यक्रम विद्यालयको परिधि भित्र तथा परिधि बाहिरका विभिन्न प्रयासबाट प्राप्त हुने अनुभव तथा अवसरहरूको व्यवस्थित रूपरेखा हो । शैक्षिक प्रणालीको योजनावद्ध कार्यक्रम हो । शिक्षाका निर्धारित लक्ष्यहरू हासिल गर्नका लागि बनाइएको मार्ग चित्र हो ।

कट्टेल, (२०६४ : २) मा उल्लेख गरिए अनुसार “पाठ्यक्रम सिकारुहरूका सम्पूर्ण अनुभवहरू जो शिक्षाका उद्देश्य हासिल गर्नका लागि विद्यालयले तथा शिक्षकले विद्यार्थीहरूका लागि तय गरेको योजना तथा निर्देशन हो” भनिएको छ । यसप्रकार पाठ्यक्रम शैक्षिक संस्थाको निर्देशन अनुसार योजनावद्ध रूपमा शिक्षक तथा विद्यार्थीले गर्ने सम्पूर्ण क्रियाकलापहरू तथा विद्यार्थीले प्राप्त गर्ने सिकाइ अनुभवहरूको सँगालो हो ।

पाठ्यक्रम सिकारु, समकालीन समाज, विषयका विशेषज्ञहरू; समाजको दार्शनिक, समाजिक एवं मनोवैज्ञानिक आधार; विज्ञान-प्रविधिको विकास, विस्तार तथा प्रभावको आधारमा निर्माण गरिएको शैक्षिक कार्यक्रम हो । जुन सधैंका लागि र सबैका लागि उत्तिकै महत्त्वपूर्ण, सान्दर्भिक, उपयुक्त र प्रभावकारी भइ रहँदैन । देशको राजनैतिक, सामाजिक एवं आर्थिक अवस्थाको पहिचान गर्दै ती सबै पक्षलाई सकारात्मक परिवर्तन गराउने गरी पाठ्यक्रमको निर्माण गरिनु पर्दछ । पाठ्यक्रमले मुलुकको सामाजिक, आर्थिक एवं राजनैतिक आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न सक्नु पर्छ । यसर्थ राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशमा आएको परिवर्तन सँगै पाठ्यक्रमको पनि परिवर्तन, परिमार्जन एवं संशोधन अपरिहार्य हुन्छ । प्रत्येक प्रजातान्त्रिक देशका नागरिकले आफ्ना हक र अधिकारको स्वतन्त्र र विकेन्द्रित उपभोग गर्न चाहन्छन् । पाठ्यक्रमको निर्माण र विकास पनि यसै प्रजातान्त्रिक अभ्यास भित्र पर्दछन्, (सिन्हा, २०६३ : २९२) । शिक्षा स्थानीय निकाय र आवश्यकताको एउटा प्रणाली हुनु पर्दछ । यसलाई बढी प्रभावकारी बनाउन राष्ट्रिय,

स्थानीय र संस्थागत स्तरबाट नै व्यवस्थापन गरिनु पर्दछ । पाठ्यक्रम निर्माताले शिक्षार्थीको चाहना, आवश्यकता र प्रजातन्त्रिक विधिलाई उपेक्षा गर्न सक्दैन । यसको अर्थ नै स्थानीय पाठ्यक्रमको दृष्टिकोण (Visualization) हो, (सिन्हा, २०६३ : २९३) ।

पाठ्यक्रमको स्थानीयकरण प्राचीन विचारमा आधारित नयाँ नाम हो । यस प्रकारको पाठ्यक्रमले सिक्ने र सिकाउने (Learners and teachers) दुवैलाई एउटै ठाउँमा ल्याइदिन्छ, (Ibid) ।

पाठ्यक्रमको स्थानीयकरण सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशको अध्ययन गर्दा विविध अभ्यास भएको पाइन्छ । विकासशील देशहरूमा स्थानीय स्तरका सरोकारवालाहरू जस्तै- विद्यार्थी, अभिभावक र विद्यालय व्यवस्थापनको सहभागिता विरलै देखिन्छ । केही देशहरू जस्तै- इङ्गल्याण्ड, अमेरिका, स्विडेन, न्युजिल्याण्ड, अस्ट्रेलिया, डेनमार्क तथा नर्वेमा पाठ्यक्रम विकेन्द्रीकरण/स्थानीयकरणको अभ्यास सघन रूपमा भएको पाइन्छ, (Ibid : 294) ।

- बेलायतमा पाठ्यक्रम निर्माणमा केन्द्रकृत औपचारिक नियन्त्रण कायम छ । तर पनि इच्छाधीन विषयहरूको पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने अधिकार स्थानीय स्तरलाई प्रदान गरिएको छ ।
- अमेरिकामा दुई किसिमले पाठ्यक्रमको विकास र निर्माण हुन्छ । त्यहाँ तलबाट माथि (Bottom-up) र माथिबाट तल (Top-down) सँगै पाठ्यक्रम निर्माण प्रक्रिया छ । जुन लचिलो र कठोर (Loose-tight) दुवै छ । त्यहाँ प्रत्येक राज्यभित्र प्रत्येक विद्यालय क्षेत्र (School-district) ले निश्चित सीमाभित्र रहेर पाठ्यक्रम निर्माण गर्दछ । त्यस प्रक्रिया अन्तरगत विद्यालय र शिक्षकले समेत पाठ्यवस्तुहरूको छनौट गर्न सक्दछन् ।
- डेनमार्कमा पाठ्यक्रम पूर्णतः स्थानीयकरण गरिएको छ । त्यहाँ विद्यालयलाई स्थानीय निकायको सञ्जाल (Net Working) सँग समन्वय गरी पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने अधिकार प्राप्त छ ।

दक्षिण पूर्व एसियाका १४ वटा देशहरूको अध्ययन गर्दा पाठ्यक्रम नगण्य रूपमा मात्र विद्यालय वा स्थानीय स्तरबाट तयार गरेको पाइयो । जस्तै- इन्डोनेसियामा १५%, लाओसमा १०%, तथा भियतनाममा १५% स्थानीय विषयवस्तु समावेश गरेको देखिन्छ, (Ibid: 295) ।

नेपालमा औपचारिक पाठ्यक्रमको विकासक्रम अध्ययन गर्दा राणा प्रधानमन्त्री देव सम्शेरको शासन कालसम्म पुग्न सकिन्छ । वि.स.१९५८ मा देव सम्शेरको प्रधानमन्त्रित्व कालमा स्थापित भाषा पाठशालाहरूमा जय पृथ्वीबहादुर सिंहद्वारा लिखित **अक्षराङ्क शिक्षालाई** पाठ्यपुस्तकको रूपमा अध्यापन गराइएको थियो । त्यो नै स्वदेशमा तयार गरिएको पाठ्यपुस्तक थियो । तर पाठ्यक्रमको रूपमा भने अझै निश्चित खाका तयार हुन सकेको थिएन, (रञ्जितकार र ज.व.रा., २०६४ : १०९) ।

२००७ सालपछि बनेका शिक्षासँग सम्बन्धित विभिन्न आयोग समिति तथा योजनाले शिक्षाको स्तर वृद्धिका लागि पाठ्यक्रमको स्वरूपको सुझाव प्रस्तुत गरे पनि पाठ्यक्रम निर्माण भई कार्यान्वयन भएको पाइँदैन, (Ibid : 109) । राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना २०२८ लागु हुनु पूर्व पाठ्यविषयको सूची (Course of Study) मात्र पाइँन्थ्यो । राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना लागु भए पछि विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम निर्माण गरी लागु गरीयो । यसर्थ राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना २०२८ पाठ्यक्रम निर्माणको चरणमा एउटा कोसेढुङ्गा साबित हुन्छ । यसले निश्चित लक्ष्य र उद्देश्यका साथ शिक्षण पद्धति, विद्यालय शिक्षाको विकासका लागि पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक निरीक्षण पद्धति आदिको स्पष्ट व्यवस्था गरेको थियो । त्यस बखतमा पनि स्थानीय पाठ्यक्रमको बारेमा भने ध्यान पुगेको पाइँदैन, (मानन्धर, २०६३ :) ।

यसरी राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना २०२८ ले पाठ्यक्रम विकासको क्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याएको भए तापनि पाठ्यक्रम पूर्णतया केन्द्रीकृत भएको कारण देशका सबै क्षेत्रका वासिन्दाहरूको चालचलन, रीतिस्थिति, धार्मिक, साँस्कृतिक आर्थिक एवं भौगोलिक वातावरणीय विविधतालाई समेट्न नसकेको तथ्य उक्त पाठ्यक्रमको अध्ययनबाट प्राप्त हुन्छ । विविध प्राकृतिक एवं साँस्कृतिक वातावरण भएको मुलुकको सबै क्षेत्रको सबै पक्षलाई एउटै केन्द्रीकृत पाठ्यक्रमले समेट्न सम्भव पनि थिएन ।

वि.सं. २०२८ सालमा निर्मित पाठ्यक्रमलाई २०३८ सालमा परिमार्जन गर्ने कार्य भयो । यो परिमार्जित पाठ्यक्रमलाई अध्ययन गर्दा पनि पाठ्यक्रमलाई स्थानीयकरण गर्ने अथवा विद्यालय तहमा नै पाठ्यक्रम निर्माण गरी लागु गर्ने विषयमा केही उल्लेख भएको पाइँदैन ।

वि.सं. २०४६ को जनआन्दोलन पछि परिवर्तित परिस्थिति अनुरूप नेपालको शिक्षालाई अघि बढाउन राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको गठन भयो । यसले २०४९ सालमा आफ्नो प्रतिवेदन पेस गर्‍यो । राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन पश्चात् आयोगकै सिफरिसका आधारमा २०४९ सालदेखि विद्यालय तहको पाठ्यक्रम परिमार्जन गर्ने सिलसिलामा “प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०४९” तयार गरी लागु गरियो । यसमा प्राथमिक तहमा ऐच्छिक विषयको रूपमा साप्ताहिक पाठ्यभार ४ र पूर्णाङ्क १०० को भाषा/स्थानीय विषयको व्यवस्था गरिएको थियो । इच्छाधीन विषयको पठन-पाठनका सम्बन्धमा सम्बन्धित विद्यालयले नै व्यवस्था मिलाउनु पर्ने कुरा उक्त पाठ्यक्रम २०४९ ले निर्देश गरेको पाइन्छ । यसरी स्थानीय स्तरमा पाठ्यक्रम विकास गरी कार्यान्वयन गराउने प्रयासको थालनी पनि यसै पाठ्यक्रमद्वारा भएको पाइन्छ ।

प्रत्येक समुदायले बालबालिकालाई प्राथमिक तहसम्म आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा दिन पाउने हकको व्यवस्था नेपाल अधिराज्यको संविधान धारा १८ (२) ले गरे अनुसार कै व्यवस्थालाई अन्तरिम संविधान २०६३ ले पनि निरन्तरता दिएको छ । यसै व्यवस्था अनुसार शिक्षा ऐन २०२८ (संसोधन सहित) को दफा ७ को उप दफा (२) ‘क’ मा प्राथमिक तह सम्मको शिक्षा मातृभाषामा दिन सकिने व्यवस्था गरेको छ । पाठ्यक्रम परिमार्जनको क्रममा यिनै भावनाहरूलाई समेट्दै देश संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र तर्फ उन्मुख हुँदै गएको परिप्रेक्ष्य समेतलाई आधार मानेर “प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम-२०६३” मा “प्राथमिक पाठ्यक्रम २०४९” को ऐच्छिक विषयको प्रावधानलाई यथावत् राख्दै केही विषयको निश्चित अंशको पाठ्यक्रम र पाठ्य सामग्री विकास र निर्माण स्थानीय स्तरमा नै गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

केन्द्रीय तहमा निर्माण गरिएको र स्थानीय स्तरमा निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्ने पाठ्यक्रमको ढाँचा अनुसूची -१ मा उल्लेख गरिएको छ ।

मातृभाषा/स्थानीय विषयको पाठ्यक्रम तथा पाठ्य सामग्रीको विकास स्रोतकेन्द्रको सहयोग र जिल्ला पाठ्यक्रम समन्वय समितिको समन्वयमा विद्यालयबाट नै गर्न सकिने छ । जिल्ला भर एउटै खालको विषय मिल्ने भएमा जिल्ला स्तरमा र स्रोत केन्द्र स्तरमा मात्रै मिल्ने विषय भएमा स्रोतकेन्द्र स्तरीय पाठ्यक्रम निर्माण गर्न सकिने छ । सामाजिक अध्ययन, सिर्जनात्मक कला र शारीरिक शिक्षा विषयको २०% पाठ्यभारको पाठ्यक्रम र

पाठ्य सामग्री विद्यालय आफैले निर्माण गर्न सक्ने छन् । यस्तो पाठ्यक्रममा सामाजिक अध्ययनको लागि ३२ घण्टी, सिर्जनात्मक कलाको लागि १९ घण्टी र शारीरिक शिक्षाका लागि १२ घण्टी निर्धारण गरिएको छ, (प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम-२०६५, कक्षा ४-५ :४)

यसप्रकार केन्द्रीय तहमा नै पाठ्यक्रम निर्माण गरी देशभर लागु गर्ने केन्द्रीकृत अधिकारको सट्टा “प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम-२०६२ (कक्षा १-३)” र “(प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम- २०६५, (कक्षा ४-५)” ले स्थानीय विषय/भाषाको लागि वार्षिक १२८ घण्टी, सामाजिक अध्ययनका लागि ३२ घण्टी, सिर्जनात्मक कलाका लागि १९ घण्टी र शारीरिक शिक्षाका लागि १२ घण्टीको अध्यापन गरिने पाठ्यक्रम र पाठ्य सामग्री विद्यालयले नै तयार गरी पठन पाठन र मूल्याङ्कन कार्य समेत गर्न निर्देश गरेको छ । यसरी आधारभूत तह दोस्रो (कक्षा ४ र ५) को वार्षिक १२४८ घण्टी मध्ये १९१ घण्टी स्थानीय पाठ्यक्रमले ओगटेको छ । यसका लागि जिल्लामा जिल्ला शिक्षा अधिकारीको संयोजकत्वमा “जिल्ला पाठ्यक्रम समन्वय समिति” गठन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । जसलाई स्थानीय तहमा निर्माण गरिने स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनका सम्बन्धमा आवश्यक समन्वय र सहयोग पुऱ्याउने समेतका काम कर्तव्य र अधिकार तोकिएको छ, (जि.पा.स.स. कार्यव्यवस्था निर्देशिका-२०६१ : ४) । यसै गरी स्थानीय स्तरमा पाठ्यक्रम निर्माणका लागि “स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण निर्देशिका (प्राथमिक तह)-२०६४” समेत जारी गरिएको छ ।

राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप (२०६३:२९) मा “स्थानीय आवश्यकतामा आधारित पाठ्यक्रम निर्माण गर्दा स्थानीय पाठ्यक्रम विकास समिति- (शिक्षक, अभिभावक, तथा स्थानीय, जातजाती वा सम्प्रदायका प्रतिनिधिहरू, अपाङ्गता भएका तथा साङ्ग नागरिक, ऐतिहासिक विषयवस्तुसँग जानकार व्यक्तिहरू तथा शिक्षाविद्हरू संलग्न भएको) को गठन गरी सोही समितिले आफ्नो आवश्यकता निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ । यस प्रकार विद्यालयलाई राष्ट्रिय पाठ्यक्रमको संरचनाभिन्न रही स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण तथा कार्यान्वयनका लागि प्राविधिक तथा व्यवस्थापकीय रूपमा सजग बनाइनेछ ।” भन्ने उल्लेख भएको छ ।

पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले शैक्षिक विकेन्द्रीकरणका सम्बन्धमा विभिन्न राष्ट्रमा भएका प्रयासहरू, देशमा भएका विभिन्न राजनैतिक, जातीय, लैङ्गिक, भाषिक तथा क्षेत्रिय आन्दोलनहरूले खोजेको समावेशीकरण र स्थानीयकरण समेतलाई आधार मानेर

परिमार्जन गरेको पाठ्यक्रमको मर्मलाई पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको मुख्य थलो विद्यालयमा कसरी अभ्यास भइरहेको छ सो को अध्ययन अनुसन्धान हुनु जरुरी छ । यसर्थ “प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम (कक्षा १-३, २०६२) र (कक्षा ४-५, २०६५)”, “राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०६३” तथा “स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण निर्देशिका (प्राथमिक तह)-२०६४” ले निर्देश गरे अनुसार आधारभूत तहमा स्थानीय पाठ्यक्रम विकास र कार्यान्वयन सम्बन्धी कार्यकलापको अवस्था बारेमा जानकारी प्राप्त गर्न यस अध्ययनलाई अघि बढाइएको थियो ।

१.२. समस्याको कथन (Statement of the Problem) :

व्यक्ति, समाज र राष्ट्रलाई अग्रगामी दिशा तर्फ डोच्याउने काम पाठ्यक्रमले गर्दछ । परम्परागत मूल्य, मान्यता र आस्थाहरूको विघटन हुँदै मुलुक एकात्मक संरचनाको सट्टा संघात्मक संरचनाको सोचका साथ राज्यको पुनः संरचना तर्फ अग्रसर भइरहेको छ ।

ज्ञानको भण्डारमा भएको वृद्धि र नवीनतम ज्ञान, सीप एवम् प्रविधिलाई पाठ्यक्रममा समायोजन गरी अग्रगामी सोचका साथ सामयिक परिवर्तन र परिमार्जन गर्दै लानु पर्ने हुन्छ । पाठ्यक्रमको परिमार्जनमा राष्ट्रिय रूपमा उठेका जल्दा बल्दा सवालहरूलाई समेट्नु पर्दछ ।

नेपालमा विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रम परिमार्जनको क्रम जारी छ । विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना (२०६६-२०७२) ले कक्षा (१-८) लाई आधारभूत शिक्षा र कक्षा (९-१२) लाई माध्यमिक शिक्षाका रूपमा विकास गर्ने कार्यक्रम अगाडि सारेको छ । आधारभूत तह (पहिलो चरण) को लागि “प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम- २०६२ कक्षा (१-३)” र दोस्रो चरण को लागि “प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम- २०६५ कक्षा (४ र ५)” परिमार्जन भई लागु भइसकेको छ । आधारभूत तह (तेस्रो चरण) कक्षा (६-७) को पाठ्यक्रमहरू संरचना पाठ्यक्रम विकास केन्द्रबाट तयार भई ०६७/३/२० मा राष्ट्रिय पाठ्यक्रम विकास तथा मूल्याङ्कन परिषद्बाट संसोधन सहित स्वीकृत भई शैक्षिक सत्र २०६८ देखि परीक्षण गर्दै २०६९ देखि क्रमशः लागु गर्ने गरी नेपाल सरकार मन्त्री स्तरीय मिति ०६७/४/१७ गते निर्णय अनुसार स्वीकृत भएको छ, (अधिकारी २०६७ : १५७) ।

राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप (२०६३ :II) मा स्थानीय आवश्यकतामा आधारित पाठ्यक्रम निर्माण कार्यलाई प्राथमिकता दिइने, पाठ्यक्रम विकास एवम् सुधार प्रक्रियालाई सहभागितामूलक बनाइने, खोज तथा अनुसन्धानलाई अभिन्न अङ्गका रूपमा विकसित गरिने समेतका सैद्धान्तिक आधारहरू उल्लेख गरिएको छ । आधारभूत शिक्षा पहिलो चरण कक्षा (१-३), दोस्रो चरण कक्षा (४-५) र तेस्रो चरण कक्षा (६-८) मा स्थानीय परिवेशमा आधारित पाठ्यक्रमद्वारा व्यवस्थित गरिने नीति तय गरिएको छ । यसैलाई आधार मानेर आधारभूत तह कक्षा (१-८) मा १०० पूर्णाङ्कको मातृभाषा/स्थानीय विषयको १००% र कक्षा (१-५) मा सामाजिक शिक्षा, सृजनात्मक अभिव्यक्तिशील कला र शारीरिक शिक्षाको २०% अंशको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री स्थानीय परिवेशमा आधारित गरेर विद्यालय तहमा नै विकास र कार्यान्वयन गर्न निर्देश गरिएको छ ।

स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयन सम्बन्धमा आवश्यक समन्वय र सहयोग पुऱ्याउने समेतको काम कर्तव्य र अधिकार तोकी जिल्ला शिक्षा अधिकारीको अध्यक्षतामा जिल्ला पाठ्यक्रम समन्वय समितिको गठन गरिने व्यवस्था गरिएको छ, (जिल्ला पाठ्यक्रम समन्वय समिति र क्षेत्रीय पाठ्यक्रम समन्वय समिति कार्य व्यवस्था निर्देशिका २०६१ : ४) । स्थानीय पाठ्यक्रमलाई स्थानीय परिवेश अनुसार विकास गरी लागु गर्ने कार्यमा सहयोग पुऱ्याउन “स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण निर्देशिका- २०६४” निर्माण गरी वितरण समेत भइसकेको छ । पाठ्यक्रम निर्माणमा शिक्षकहरूको क्षमता अभिवृद्धिको लागि “स्थानीय पाठ्यक्रम स्रोत तथा प्रशिक्षण सामग्री- २०६६” तयार गरी देशभरका सामुदायिक विद्यालयका प्राधानाध्यापकहरूलाई ५ दिने कार्यशाला गोष्ठी सम्बन्धित स्रोत केन्द्र मार्फत सञ्चालन भइसकेको छ ।

यसरी स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनमा विभिन्न प्रयासहरू भइ रहेका छन् । पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको लागि केन्द्रीय प्रयास मात्रैले सही ढङ्गले कार्यान्वयन गराउन सकिदैन । पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको मुख्य थलो विद्यालय हो र कार्यान्वयनकर्ता सम्बन्धित शिक्षक हुन् । केन्द्रमार्फत नीति निर्देशन जारी गर्दैमा र सामान्य तालिम गोष्ठी सञ्चालन गर्दैमा कार्यान्वयन सही ढङ्गले हुन्छ र कार्यक्रम सफल हुन्छ भनेर दुक्क हुन सकिदैन । कार्यान्वयन पक्ष फितलो हुन सक्ने सम्भावनाहरू पनि उत्तिकै हुन सक्छन् । उदाहरणको रूपमा “प्राथमिक पाठ्यक्रम- २०४९” लाई लिन सकिन्छ । सिर्जनात्मक अभिव्यक्तिशील कलाको पाठ्यक्रम र निर्देशिकाको भरमा पाठ्य वस्तु चयन गर्ने स्वतन्त्रता विद्यालयलाई

दिइयो, विद्यालयले यसको जिम्मा शिक्षकलाई दियो, सायद शिक्षकले जिम्मा दिने व्यक्ति पाएन, उसले न त कसैलाई जिम्मा नै दियो न त पठन पाठन, (पौडेल : २०६३ : ६५) लाई व्यवस्थित गराउन सक्यो ।

स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको व्यावहारिक पक्षबाट समस्या पनि हो । यसका लागि विभिन्न अवस्थाहरू जिम्मेवार देखिन्छन् । “प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम- २०४९” ले एक विषय स्थानीय पाठ्यक्रमको प्रावधान गरे पनि कार्यान्वयनमा आउन सकेन, (स्थानीय पाठ्यक्रम स्रोत तथा प्रशिक्षण सामग्री २०६६ :७) । यसरी स्थानीय पाठ्यक्रमको मर्म अनुसार पाठ्य सामग्रीहरूको विकास भई पठन पाठन हुन नसकेका गुनासाहरू प्राप्त भइरहेका छन् । यस शोधका शोधकर्ताले पनि शिक्षा सेवा अन्तर्गतको प्राविधिक अधिकृतमा कार्यरत रहँदै जिल्लाका विभिन्न विद्यालय निरीक्षण र कक्षा सुपरिवेक्षणको क्रममा यस सम्बन्धी अनुभवहरू बटुलेको छ । कतिपय विद्यालयहरूमा केन्द्रीय स्तरबाट प्रकाशित पाठ्य पुस्तकको आधारमा मात्र शिक्षण भइरहेको, शिक्षकहरूले पाठ्यक्रमको नियमित अध्ययन गर्ने बानी नबसालेको, पाठ्यक्रममा उल्लेख भई पाठ्यपुस्तकले समेट्न नसकेका अंशहरूले शिक्षण र मूल्याङ्कनमा स्थान नपाएको जस्ता तथ्यहरू प्राप्त गरेको छ । परिमार्जित पाठ्यक्रममा स्थानीय अंशको लागि छुट्याइएको २०% पाठ्यभारको शिक्षण पनि विद्यालय स्तरबाट नै पाठ्यक्रम र पाठ्य सामग्री विकास गरी गर्नु पर्ने हुँदा यसलाई एउटा समस्याको रूपमा यस शोधकर्ताबाट छनोट गरिएको थियो ।

परिमार्जित पाठ्यक्रम अनुसार स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम विकास र कार्यान्वयनको सम्बन्धमा कुनै अध्ययन अनुसन्धान नगरी यसै बसेमा “प्राथमिक पाठ्यक्रम- २०४९” को सिर्जनात्मक अभिव्यक्तिशील कला विषयको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको हालत हुन सक्छ । स्थानीय आवश्यकता र सिकारुका चाहना बमोजिमको पाठ्यक्रम विकास गरी शिक्षाबाट बञ्चीत बालबालिकालाई विद्यालय प्रवेश गराउने र विद्यालय भर्ना भएकालाई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्दै आफ्नो ठाउँ र परिवेशलाई माया गर्ने नागरिकको विकास गराउने अपेक्षा अधुरै रहन सक्छ । यसै तथ्यलाई मनन गरी लगनका साथ स्थानीय पाठ्यक्रमको व्यवस्था गरिए तापनि यसले मूर्त रूप नपाउन सक्छ । स्थानीय पाठ्यक्रमले परम्परागत ज्ञान, सीप, स्थानीय ज्ञानको उजागर स्थानीय मूल्य मान्यताको संरक्षण, सर्वद्वन्द्वन र हस्तान्तरणमा सहयोग पुऱ्याउने, शिक्षकको दक्षता अभिवृद्धि गराउने, विद्यालयको पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने, संस्थागत क्षमता विकास हुने, समुदाय र विद्यालयको सम्बन्ध

सुधार हुने, अभिभावकले समेत पाठ्यक्रम निर्माण गर्न चासो राख्ने तथा स्थानीय सरोकारवालाको पाठ्यक्रम निर्माण कार्यान्वयन देखि मूल्याङ्कन सम्मका कार्यमा सक्रिय सहभागिता अभिवृद्धि गराउने छ, (स्थानीय पाठ्यक्रम स्रोत तथा प्रशिक्षण सामग्री २०६६ : ७) भन्ने अपेक्षा अपेक्षामा मात्र सिमित हुन सक्छ ।

विद्यालयमा स्थानीय अंशको लागि छुट्याइएको पाठ्यक्रमको विकासको अवस्था, स्थानीय पाठ्यक्रम अनुसार पाठ्यक्रमहरूको छनौट र पठन पाठनको अवस्था, पाठ्यक्रम विकास र कार्यान्वयनका समस्या, समस्या सामाधानका लागि अवलम्बन गरिएका उपायहरू आदिका बारेमा अध्ययन अनुसन्धान हुन अपरिहार्य छ । यस सम्बन्धमा वेलैमा अनुसन्धान नगरी यस समस्यालाई यसै छाडेमा राष्ट्रले शिक्षामा गरेको लगानि खेरा जाने र विद्यालय पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन नै फितलो हुने महशुस गरी “आधारभूत तहमा स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनको अवस्था” शीर्षकमा यो शोध गरिएको हो ।

यो अध्ययन निम्नानुसारका अनुसन्धान प्रश्नहरूको जवाफ खोजी तर्फ कन्द्रित हुने छ ।

अनुसन्धान प्रश्नहरू (Research question) :

- क) स्थानीय पाठ्यक्रम विकास प्रक्रिया के छ ?
- ख) स्थानीय पाठ्यक्रमका सामग्रीहरू शिक्षण गर्ने विधि र सामग्री के के छन् ?
- ग) स्थानीय पाठ्यक्रमका विषयवस्तुहरूलाई विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा कसरी समावेश गरिएको छ ?
- घ) स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा शिक्षक विद्यार्थीका समस्या के-के छन् ?

१.३. अध्ययनका उद्देश्यहरू (objectives of the study) :

कुनै पनि अध्ययन कार्य निश्चित उद्देश्य हासिल गर्न अधि बढाइन्छ । यस अध्ययन अधि बढाउनुका उद्देश्यहरू निम्नानुसार थिए ।

- क) आधारभूत तहमा स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम विकास प्रक्रिया पहिचान गर्नु ।
- ख) आधारभूत तहमा स्थानीय पाठ्यक्रम विकास र कार्यान्वयनका समस्याहरू पहिल्याउनु ।

१.४. अध्ययनको औचित्य (Rational of the Study) :

स्थानीय स्तरमा स्थानीय सरोकारवलहरूको सहभागीतामा स्थानीय आवश्यकताहरू अनुसार स्थानीय विषयवस्तुहरू समावेश गरी निर्माण र कार्यान्वयन हुने पाठ्यक्रम स्थानीय पाठ्यक्रम हो, (स्था. पा. नि. मि. २०६४:१) । हाम्रो मुलुक सानो भए पनि यहाँको वस्तुस्थिति विविधतापूर्ण छ । भौगोलिक, साँस्कृतिक, भाषिक, जातीय आदि कुरामा विविधता छ । विभिन्न ठाउँका विभिन्न स्रोतहरू छन् । विभिन्न ठाउँमा आवश्यकता र चाहना फरक-फरक छन् । केन्द्रमा निर्माण गरेको पाठ्यक्रमका सबै अंश सबै क्षेत्रमा हु-बहु लागु हुन सक्दैन (ibid:1) । सामाजिक विभिन्नता अनुरूपको पाठ्यवस्तुलाई बढावा गर्न; व्यक्ति/समुह/समाजको स्थानीय आवश्यकता बुझी तिनलाई पूरा गर्न सहयोग पुर्याउन; स्थानीय तहमा रहेको महत्त्वपूर्ण चाड पर्व, ऐतिहासिक-धार्मिक स्थान विशेष, कला कौशल, व्यवसाय र घरेलु उद्योग; प्राकृतिक स्रोतको उचित सम्मान दिइ पहिचान, सम्बर्द्धन, र प्रवर्द्धन गर्न; पाठ्यक्रमलाई बढी उपयोगी र सान्दर्भिक बनाउन, स्थानीय तहका व्यक्ति र संस्थाको क्षमता अभिवृद्धि गर्नका लागि समेत स्थानीय पाठ्यक्रमको व्यवस्था गरिएको छ, (ibid:2) ।

यस अध्ययनले स्थानीय पाठ्यक्रमका उल्लेखित मर्महरूलाई व्यवहारमा प्रयोग भए नभएको जानकारी गर्न र पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन थलो विद्यालयमा भइरहेको अभ्यासको सत्य, तथ्य उजागर गर्न सहयोग पुर्याउने आशा राखिएको छ । यसका साथै यस अध्ययनबाट स्थानीय पाठ्यक्रम विकास प्रक्रिया, पाठ्यक्रम विकासमा संलग्न व्यक्ति र संस्थाको भूमिका, पठन पाठनका लागि विकास गरिएका बाह्य सामग्रीहरू, पठन पाठन प्रक्रिया, मूल्याङ्कन प्रक्रिया पाठ्यक्रम कार्यान्वयनका समस्या, समास्या समाधानका उपायहरूका बारेमा जिज्ञाशा राख्ने सम्पूर्ण सरोकारवालहरूलाई महत्त्वपूर्ण सहयोग पुर्याउने विश्वास लिइएको छ । साथै यससँग चासो राख्ने र यस सम्बन्धमा अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्ने अनुसन्धानकर्ताहरू, पाठ्यक्रम विकास कर्ताहरू, शिक्षा प्रशासकहरू समेतलाई सहयोग पुर्याउने विश्वास लिइएको छ ।

यस अध्ययनको औचित्यलाई निम्नानुसार बुँदागत गरिएको छ ।

- क) स्थानीय पाठ्यक्रम विकासको मर्म अनुसार सम्बन्धित सरोकारवालाहरू (प्रधानाध्यापक, शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति शिक्षक अभिभावक संघ

विद्यार्थी, अभिभावक, विषयविज्ञ, आदि) को सहभागिताको अवस्था पहिचान गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ ।

- ख) स्थानीय भौगोलिक, प्राकृतिक, साँस्कृतिक ऐतिहासिक, पुरातात्विक, धार्मिक, जात-जाति, भाषा भाषी, सामाजिक संघ संस्था, राजनीतिक, शैक्षिक, स्वास्थ्य र सरसफाई, वातावरण, यातायात, पेशा, उद्योग व्यवसाय आदिलाई पाठ्यक्रमले समेट्न सके नसकेको पत्ता लगाउन सहयोग पुऱ्याउँछ ।
- ग) पाठ्यक्रम निर्माताहरूलाई पाठ्यक्रमको विकास गर्न, परिमार्जन गर्न र पाठ्य सामग्रीको विकास गराउन पृष्ठपोषण प्रदान गर्दछ ।
- घ) सम्बन्धित निकायलाई स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनको अवस्थाको अनुगमन र सुपरिवेक्षण गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ ।
- ङ) विद्यार्थीलाई ग्राह्य पाठ्यवस्तु प्रदान गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ ।
- छ) पाठ्यक्रमलाई कामको संसारसँग आवद्ध गराउन सहयोग पुऱ्याउँछ ।

१.५. अध्ययनको परिसिमा (Delimitation of the study) :

प्रस्तुत अध्ययनकार्य निम्न परिसीमाभित्र रहेर सम्पन्न गरिएको छ ।

- क) यस अध्ययनमा धादिङ्ग जिल्लाको आदमटार स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका समुह विद्यालयहरू मध्ये आधारभूत तह सञ्चालन भएका ४ वटा सामुदायिक विद्यालयमा सीमित रहेर पुरा गरिएको छ ।
- ख) यस अध्ययनलाई छनौटमा परेका विद्यालयहरूको आधारभूत तह दोस्रो (कक्षा ४ र ५) को सामाजिक अध्ययन विषयको स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम विकास र कार्यान्वयनसँग मात्र सम्बन्धित रहेर पुरा गरिएको छ ।
- ग) यस अध्ययनलाई सम्बन्धित स्रोतकेन्द्रका स्रोतव्यक्ति, स्रोतकेन्द्रका प्रधानाध्यापक, छनौटमा परेका विद्यालयका प्रधानाध्यापक, कक्षा (४-५)मा सामाजिक अध्ययन विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरू र कक्षा (४-५)मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूबाट सूचना प्राप्त गरी सम्पन्न गरिएको छ ।
- घ) यस अध्ययनमा अन्तर्वार्ता निर्देशिका, अवलोकन फारम, खुला प्रश्नावली, समुह छलफलको माध्यमबाट यो अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ । यो अध्ययन कुनै स्तरीकृत परीक्षाको प्रयोग नभई अध्येता स्वयंले तयार परेको परीक्षण सामग्रीमा आधारित रहेर गरिएको छ ।

- ड) यो अध्ययन उद्देश्यात्मक नमुना छनोट विधि मात्र प्रयोग गरी पूरा गरिएको छ ।
- च) यो अध्ययन विश्वविद्यालयले निर्धारण गरेको शैक्षिक कार्यक्रको सीमा भित्र रहेर छोटो समयमा तयार गरिएको छ ।

परिच्छेद-दुई

सम्बन्धित साहित्यको अध्ययन

(Study of Related Literature)

सन्दर्भ साहित्यको अध्ययन भन्नाले अध्ययन गर्न खोजिएको विषयवस्तुसँग सम्बन्धित मिल्दा जुल्दा पूर्व प्रकाशित सामग्रीको अध्ययन हो । यस अध्ययनमा विभिन्न व्यक्तिहरूद्वारा पहिले नै गरिएका यससँग सम्बन्धित खोज अनुसन्धानको संक्षिप्त विवरण सङ्कलन गरिएको छ । पूर्व साहित्यको अध्ययन र समीक्षाले अध्ययनकर्तालाई अध्ययन अनुसन्धान अगाडि बढाउन सहयोग गर्दछ । अध्ययनलाई सार्थक निष्कर्षमा पुऱ्याउन सही दृष्टिकोण प्रदान गर्दछ । यो कार्य अनुसन्धान अवधिभर निरन्तर चलिरहन्छ ।

२.१. सम्बन्धित साहित्यको अध्ययन :

यस अनुसन्धानलाई अगाडि बढाउन र अनुसन्धान सम्बन्धी दृष्टिकोण निर्माण गर्न केहि जर्नल, अनुसन्धान सँग सम्बन्धित पत्र पत्रिका, विभिन्न विद्वानहरूका प्रकाशित कृति तथा विभिन्न शोधपत्रहरूको सहयोग लिइएको छ । जसको संक्षिप्त विवरण निम्नानुसार रहेको छ ।

“स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण निर्देशिका (प्राथमिक तह) २०६४” मा पाठ्यक्रम विकास केन्द्र सानोठिमी भक्तपुरले स्थानीय तहमा पाठ्यक्रम निर्माण गर्दा निम्न चरणहरू अपनाउनु पर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ :-

- | | |
|---------------------------------------|--------------------------------|
| क) आवश्यकता पहिचान | ख) उद्देश्य निर्धारण |
| ग) विषयवस्तु छनौट | घ) कक्षागत सिकाइ उपलब्धि विवरण |
| ड) शिक्षण प्रक्रिया (शैक्षिक सामग्री) | च) विद्यार्थी मूल्याङ्कन |
| छ) समय निर्धारण | |

सोही निर्देशिकामा सामाजिक अध्ययन विषयको आवश्यकता पहिचानका सम्भावना क्षेत्रहरू निम्न हुन सक्ने उल्लेख गरिएको छ ।

- ऐतिहासिक क्षेत्र : स्थानीयतहमा रहेका पुराात्विक महत्वका स्थल तथा वस्तुहरू, स्थानीयस्तरका ऐतिहासिक वस्तुहरू, व्यक्तित्वहरू

- सांस्कृतिक क्षेत्र : धार्मिक महत्वका स्थल, वस्तु , स्थान, चाडपर्व र संस्कारहरू, भेषभुषा, रहन सहन, उत्सव, स्थानीय लोक संस्कृति, संस्कार, कला कौशल आदि ।
- भौगोलिक एवं प्राकृतिक क्षेत्र : पर्यटन स्थल, प्राकृतिक स्रोतहरू जस्तै : वनजङ्गल, नदीनाला, ताल, पशुपक्षी, जनावर, पहाड, हिमाल ।
- आर्थिक क्षेत्र : विभिन्न पेशा, व्यवसाय, उद्योगहरू (खुकुरी, ढाका आदि) र आर्थिक क्रियाकलाप सम्बन्धी विषयवस्तुहरू ।
- जातजाति/भाषाभाषी क्षेत्र : जाति, जनजाति, तिनिहरूको भाषा आदि ।
- स्वास्थ्य क्षेत्र : फोहरमैला व्यवस्थापन, खानेपानी, खोपहरू, प्राथमिक उपचार आदि ।
- वातावरण क्षेत्र : वृक्षारोपण, प्राकृतिक प्रकोप, वन जंगल संरक्षण आदि ।
- शैक्षिक क्षेत्र : साहित्य, साक्षरता, चेतना आदि (पेज नं. २-३)

स्थानीय स्तरको चाहना आवश्यकता तथा स्रोतको पहिचान केन्द्रीय स्तरका पाठ्यक्रम योजनाकारलाई थाहा हुदैन । जसले गर्दा सिकारुका चाहना र पाठ्यक्रमका उद्देश्य बीच फाटो उत्पन्नभई पाठ्यक्रम जन गुनासो सुन्नु पर्ने र उपभोक्ताको खप्की खानु पर्ने हुन्छ । अतः यी समस्याहरूको समाधानका लागि विद्यालयस्तरबाट नै पाठ्यक्रमको योजना हुनु पर्दछ, (सिन्हा : २०६३: २९३) ।

परिवर्तित सन्दर्भमा सामाजिक अध्ययन विषयमा समावेश गरिनुपर्ने विषयवस्तुहरू मध्ये स्थानीय विषयवस्तुको स्थान महत्वपूर्ण छ भन्ने तथ्यलाई जोड दिंदै राई, (२०६३) ले लेखेका छन् :

“हालको केन्द्रीय पाठ्यक्रमले स्थानीय स्तरका सबै विषयवस्तुलाई समेट्न सकेको छैन । हाम्रो देश हरेक दृष्टिकोणले विविधता भएको राष्ट्र भएकोले स्थानीय आवश्यकताका विषयवस्तु औपचारिक पाठ्यक्रमले समेट्न सक्नुपर्छ । उदाहरणका लागि सामाजिक अध्ययनमा काठमाण्डौमा रहेको पशुपति र स्वयम्भू मात्र दिएर पुग्दैन । ताप्लेजुङ्गमा रहेको पाथिभारा, बाग्लुङको कालिका, जुम्लाको चन्दननाथ आदि पनि समेट्नु पर्छ । त्यस्तै दशैं र तिहार जस्ता चाड पर्व मात्र समेटेर पुग्दैन थारुकाले मान्ने माघी,

राई लिम्बुले मान्ने उधौलि, उभौली, तराइमा मानिने छठ र हिमाली भेगमा मानिने ल्होसार पनि समेटिनु पर्छ । यस्ता कैयौं विषयवस्तु छन् । जसलाई पाठ्यक्रमले समेट्न सकेको छैनन् । तर समेट्नु जरुरी छ । परिवर्तित सन्दर्भलाई हेर्ने र देशमा पुनः विद्रोह हुन नदिने हो भने औपचारिक पाठ्यक्रममा स्थानीय विषयवस्तुलाई समेत स्थान दिइनु पर्दछ । ती विषयवस्तुहरू सामाजिक अध्ययन विषयमा वढी सान्दर्भिक हुने देखिन्छ । (पेज ४८) । ”

मुर्ने (१९९३:३१) ले लेखेका छन् :

“Teachers and administrators will need to modify their present roles. They will need to become more concerned with the development of the total curriculum and with sharing of decision making power in curriculum area.”

यसरी उनले विद्यालयमा आधारित पाठ्यक्रम निर्माण गर्न शिक्षक तथा प्रशासकहरूले आ-आफ्नो भूमिकामा परिमार्जन गर्नु पर्दछ भनेको छन् ।

सार्थक शिक्षण हुनका लागि स्थानीय आवश्यकतालाई समेट्ने गरी पाठ्यक्रममा प्रसस्त लचकता हुन पर्छ । यसका लागि पाठ्यक्रमको स्थानीयकरण हुन पर्छ । स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण प्रक्रियामा शिक्षक विद्यार्थी, अभिभावकहरू र सर्वसाधारण समेतको सहभागिता हुनु पर्छ । यसरी निर्माण भएको पाठ्यक्रमले नै वास्तविक संसार सँग सम्बन्धित भई सिकाइलाई उत्कर्षमा पुऱ्याउन र समाजलाई क्रियाशील बनाउन सक्छ, न कि समायोजन मात्र । केन्द्रीकृत पाठ्यक्रम विज्ञहरूलाई मात्र उपयोगी हुन्छ । शिक्षकमा यसले शङ्का, अनिश्चितता र विचलन ल्याउन सहयोग पुऱ्याउँछ, (भुषाल, २००२ : १९) ।

सिद्धान्ततः स्थानीय पाठ्यक्रम तयार गर्दा विद्यालयमा छोरा छोरी पढ्न पठाउने अभिभावक, पाठ्यक्रम कार्यान्वयनकर्ता शिक्षकहरू र जस्को लागि पाठ्यक्रम तयार गरिन्छ, ती विद्यार्थीहरू समेतको संलग्नता आवश्यक हुन्छ, (मानन्धर २०६३ : १२) । यसका अतिरिक्त स्थानीय निकाय, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, समुदायमा आधारित विभिन्न संस्थाहरू, सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरू जो त्यस समुदायमा कार्यरत छन्, आदिले समेत महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउनु पर्दछ । उल्लिखित पक्षहरूको अलावा पाठ्यक्रम विकासका लागि आवश्यकता अनुसार प्रायोजन कार्यमा शिक्षक तालिमकेन्द्रका

प्रशिक्षकहरू, सम्बन्धित विषयका विशेषज्ञहरू, स्रोतव्यक्तिहरू, विद्यालय निरीक्षकहरू तथा शिक्षा प्रशासकहरूको सुभावहरू महत्वपूर्ण हुन्छन्, (ibid :12) ।

स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणका लागि विद्यालय स्तरमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति, प्रधानाध्यापक, शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक र स्थानीय विशेष व्यक्तित्व सम्मिलित कार्य समुह गठन गर्ने र सो कार्य समुहको कार्यमा जिल्ला पाठ्यक्रम समन्वय समिति, विषय विज्ञहरू, विद्यालय निरीक्षक स्रोतव्यक्ति तथा स्थानीय सरकारी गैर सरकारी संस्थाका तर्फबाट सहयोग सुभाव तथा पृष्ठपोषण दिने व्यवस्था गरी स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गर्न सकिने आशय मानन्दर, (२०६३ : १२) ले व्यक्त गरेका छन्।

स्थानीय पाठ्यक्रम लागु गर्नु पूर्व स्थानीय समुदायमा जनचासो र प्रतिबद्धताको विकास गरिनु पर्छ । (थापा र अन्य २०६४ : १९) एवं पौडेल, (२०६७ : ७) ले पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको सन्दर्भमा यसरी उल्लेख गरेका छन् :

“राम्रो पाठ्यक्रम पनि प्रभावकारी कार्यान्वयन विना अर्थहिन बन्न जान्छ । त्यसैले पाठ्यक्रम निर्माणकै क्रममा यसको कार्यान्वयनका बारेमा पनि यथेष्ट ध्यान दिनु पर्ने हुन्छ । पाठ्यक्रमले यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि आवश्यक पर्ने शिक्षकको सक्षमताहरू परिभाषित गरिदिनु पर्छ । पाठ्यक्रमका प्रमुख विषय क्षेत्र, शिक्षण सिकाइका तरिका, विधि, कक्षाकोठा व्यवस्थापन आदिका बारेमा शिक्षकको अभिमुखीकरण कार्यक्रमको योजना समेत तय गरिनु पर्दछ । प्रत्येक शिक्षकले पाठ्यक्रमका सबै पक्षहरूको कार्यान्वयनको अवस्था पहिचान गरिनु पर्छ । शिक्षकको पेशागत सक्षमता विकास पनि साथसाथै गरिनु पर्दछ । यस प्रकारको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको योजनाको बारेमा समेत पाठ्यक्रम विकासका क्रममा यथेष्ट ध्यान दिन सकेमा मात्र गुणस्तरीय पाठ्यक्रमको विकास तथा प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन गई समग्र शिक्षा गुणस्तरीय हुनमा सहयोग पुग्न जान्छ ।”

माथि उल्लिखित विभिन्न विद्वानहरूका लेख, रचना, सोधहरूका अध्ययन गर्दा स्थानीय पाठ्यक्रम के हो ? यसको आवश्यकता र औचित्यता किन छ ? स्थानीय पाठ्यक्रमको विकास र कार्यान्वयन कसरी गर्न सकिन्छ ? स्थानीय पाठ्यक्रमले समेट्नु पर्ने विषयवस्तुहरू के हुन् ? जस्ता प्रश्नहरूको उत्तर प्राप्त गर्न सकिन्छ । हाल सम्म

लेखिएका प्रकाशित वा अप्रकाशित ती साहित्यक पूर्वकार्यले स्थानीय पाठ्यक्रम विकास र कार्यान्वयनको अवस्था के छ ? भन्ने प्रश्नको जवाफ पूर्ण रूपमा दिन सकेका छैनन् । प्राप्त भएका पूर्व साहित्यले हाल सम्म कार्यान्वयनको अवस्था पत्ता लगाउने उपलब्धिपूर्ण कार्य गरेको भट्टिदैन ।

तारामी (२०६६) ले प्राथमिक तहमा “स्थानीय विषयको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था” शीर्षकमा प्राथमिक तहको १०० पूर्णङ्कको मातृभाषा स्थानीय विषयको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको प्रभावकारिता, समस्या र समाधानका रणनीतिक उपायहरू पत्ता लगाउने ध्येयका साथ कैलाली जिल्लाको चुहा स्रोतकेन्द्रमा गरेको अध्ययनमा स्थानीय विषयको पाठ्यक्रमको अवधारणा अनुरूप कार्यान्वयन भएको पाइएन भन्ने निष्कर्ष दिएका छन् । उनले प्रभावकारी कार्यान्वयनको रणनीतिक उपायहरूलाई सुझावको रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

तारामीको अध्ययन स्थानीय विषयमा केन्द्रीत रहेको पाइयो । तर ८० % केन्द्रबाट पाठ्यक्रम तयार गरी २०% अंश स्थानीय स्तरमा नै पाठ्यक्रमको विकास र कार्यान्वयन गर्न निर्देश गरिएको सामाजिक अध्ययन, सिर्जनात्मक अभिव्यक्तिशील कला तथा शारीरिक शिक्षाको विषयलाई उनको अध्ययनले समेटेको पाइएन ।

माथी उल्लिखित पूर्व साहित्यहरूले समेट्न नसकेका आधारभूत तह दोस्रो चरण (कक्षा ४-५) को सामाजिक अध्ययन विषयको स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम विकास र पठन पाठनको अवस्था समस्यमूलक भएकाले प्रस्तुत विषयमा अनुसन्धान गर्न यो शोधकर्ता उत्प्रेरित भएको हो । उल्लिखित साहित्यहरूको अध्ययनले यस शोधकर्ताबाट गर्न लागिएको अध्ययनलाई अगाडि बढाउन पृष्ठपोषण प्रदान गर्नुको साथै अनुसन्धानको अवधारणात्मक ढाँचा तयार गर्न प्रसस्त सहयोग पुगेको छ ।

२.२ अवधारणात्मक ढांचा (Conceptual frame Work) :

स्थानीय पाठ्यक्रम विकास र कार्यान्वयनका सम्बन्धमा प्रकाशित अप्रकाशित विभिन्न पुस्तक, पत्रिका, लेख, रचना, शोध पत्र, अध्ययन प्रतिवेदन आदिको अध्ययनबाट शोधकर्तालाई यस अध्ययन अघि बढाउन आफ्नो अवधारणात्मक ढांचा तय गर्न सहयोग गरेको छ । जसलाई चित्रात्मक रूपमा निम्नानुसार व्यक्त गरिएको छ ।

परिच्छेद-तीन

अध्ययन विधि (Methodology)

कुनै पनि अध्ययन कार्यलाई पूर्णता प्रदान गर्न वा अध्ययनका उद्देश्यहरू प्राप्त गर्न उपयुक्त अध्ययन विधिको छनौट आवश्यक हुन्छ। अध्ययन विधिले अध्ययन कार्यलाई कसरी अगाडि बढाउने भन्ने सम्बन्धमा मार्ग चित्र प्रदान गर्दछ। अध्ययन कार्यको कार्यात्मक स्वरूप नै विधि हो। अध्ययन कार्यको संरचना, स्वरूप र प्रक्रियाबारे तयार गरिने विस्तृत योजना नै अध्ययन विधि हो।

यस अध्ययनको मूल उद्देश्य स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम विकास र कार्यान्वयनका अवस्था पहिल्याउनु रहेको छ। यस शोधको लागि आवश्यक अध्ययन सामग्री प्राप्त गर्न शोधकर्ता स्वयं सम्बन्धित क्षेत्रमा उपस्थित भई प्राथमिक सूचना, तथ्याङ्क र विवरणहरू संकलन गरिएको छ। प्रस्तुत शोधको प्रकृति अनुसार गुणात्मक तथ्याङ्क (Qualitative data) को सहयोगबाट विश्लेषणका आधार निर्धारण गरी उपयुक्त निष्कर्षमा पुग्न सकिने भएकाले यस अध्ययनमा सोही विधि अवलम्बन गरिएको छ। उल्लिखित गुणात्मक अध्ययन विधि अन्तर्गतको अनुसन्धान ढाँचा, नमुना छनौट, अध्ययन सामग्री संकलन, तथ्याङ्क संकलन र तथ्याङ्क विश्लेषण जस्ता सैद्धान्तिक आधार र विधिको उपयोग गरिएको प्रस्तुत शोधकार्यको पूर्ण विवरण निम्नानुसार रहेको छ।

३.१ अनुसन्धान ढाँचा (Research design) :

प्रस्तुत अध्ययनमा निम्न तालिका अनुसारको ढाँचा अवलम्बन गरिएको छ। साथै सामग्री संकलनका क्रममा प्राप्त सूचना, तथ्याङ्क र विवरणहरूको व्याख्या, विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण गर्दा पूर्णगुणात्मक विधिको उपयोग गरी प्रस्तुत अध्ययन कार्य सम्पन्न गरिएको थियो।

क्र.स.	उद्देश्य	सूचना संकलन स्रोत	सूचना संकलनसाधन
१	आधारभूत तहमा स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम विकास प्रक्रिया पहिचान गर्नु ।	स्रोत व्यक्ति, प्र.अ, शिक्षकहरू, वि.व्य.स. शि.अ.सं, विद्यार्थी	खुला प्रश्नावली, असंरचित अन्तर्वार्ता समुह छलफल
२	आधारभूत तहमा स्थानीय पाठ्यक्रम विकास र कार्यान्वयनका समस्याहरू पहिल्याउनु ।	स्रोत व्यक्ति, प्र.अ., शिक्षक	खुला प्रश्नावली, असंरचित अन्तर्वार्ता

३.२ नमूना छनोट (Sampling) :

विश्वविद्यालयको शैक्षिक कार्यक्रम भित्र रहेर सीमित समय, साधन र स्रोतको उपयोग गरी प्रस्तुत अध्ययन सम्पन्न गर्नु परेका कारण व्यापक क्षेत्रलाई समेट्ने नमूना छनोट संभव नभएकाले सीमित क्षेत्रलाई नमूना छनोटको आधार बनाई यो अध्ययन कार्य सम्पन्न गरिएको थियो । अध्ययनमा आर्थिक र मानवीय स्रोत-साधनको मितव्ययी उपयोग गरिएको थियो । यस शोधकार्यका लागि आवश्यक पर्ने विश्वासिलो र भरपर्दो सूचना र तथ्य प्राप्त गर्न अध्ययनकर्तालाई जानकारी भएको, सहयोगी घटकहरूबाट सजिलै सहयो पाउन सकिने र स्थलगत भ्रमण गर्न सहज हुने क्षेत्रलाई उद्देश्यात्मक नमूना छनोट विधि र सिद्धान्त अनुसार आवश्यक नमूनाको छनोट बनाइएको थियो ।

३.२.१. विद्यालयहरूको छनोट :

यस अध्ययनको लागि विद्यालय छनोट गर्दा शोधकर्ताको घर पायकमा पर्ने धादिङ्ग जिल्लाको कुम्पर गाउँ विकास समिति अन्तरगत आदमटार श्रोतकेन्द्रका समूह विद्यालयहरू मध्ये आधारभूत तह सञ्चालन भएका ४ वटा विद्यालयहरू छनोट गरिएको थियो । नमूनाको लागि विद्यालय छनोट गर्दा प्राथमिक तह (कक्षा १-५) सञ्चालन भएको १, निम्न माध्यमिक तह (कक्षा १-८) सञ्चालन भएको १, माध्यमिक तह (कक्षा १-१०) सञ्चालन भएको १ र उच्च माध्यमिक तह (कक्षा १-१२) सञ्चालन भएको १ विद्यालय गरी जम्मा ४ वटा अनुसूची-४ मा उल्लिखित विद्यालयहरूलाई उद्देश्यात्मक नमूना छनोट विधिद्वारा नमूनाका रूपमा छनोट गरी यो अध्ययन कार्य सम्पन्न गरिएको थियो ।

३.२.२ . उत्तरदाताको छनोट

यस अध्ययनको लागि आवश्यक सूचनाको स्रोतका रूपमा अनुसूचीहरूमा उल्लिखित उत्तरदाताहरूलाई नमुनाका रूपमा छनोट गरिएको थियो । तिनीहरूबाट प्राप्त सूचना, तथ्य तथ्याङ्क र विवरण संकलन गरी त्यसको विश्लेषण र व्याख्या गरिएको प्रस्तुत अध्ययनको नतिजा भरपर्दो हुने विश्वास राखिएको थियो ।

३.२.२.१. स्रोत व्यक्ति :

नमुना छनोटमा परेको स्रोतकेन्द्रका अनुसूची-५ अनुसारका एक जना स्रोतव्यक्तिलाई सूचनादाताका छनोट गरिएको थियो ।

३.२.२.२. प्रधानाध्यापक :

सूचनादाताको रूपमा छनोटमा परेका ४ विद्यालयका ४ जना प्रधानाध्यापकहरूलाई उद्देश्यात्मक नमूना छनोट विधि प्रयोग गरी छनोट गरिएको थियो । प्र.अ. हरुको नामावली अनुसूची-६ मा उल्लेख गरिएको छ ।

३.२.२.३. विद्यालय व्यवस्थापन समिति अध्यक्ष :

उद्देश्यात्मक नमूना छनोट विधि प्रयोग गरी अनुसूची-७ अनुसारका चार जना विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षहरूलाई यस अध्ययनको सूचनादाताका रूपमा छनोट गरिएको थियो ।

३.२.२.४. शिक्षक अभिभावक संघका अध्यक्ष :

उद्देश्यात्मक नमूना छनोट विधि प्रयोग गरी अनुसूची-८ अनुसारका चार जना शिक्षक-अभिभावक संघका अध्यक्षहरूलाई अध्ययनसँग सम्बन्धित सूचना संकलन गर्न उत्तरदाताको रूपमा सामेल गरिएको थियो ।

३.२.२.५ शिक्षकहरूको छनोट :

नमूना छनोटमा परेका विद्यालयका आधारभूत (दोस्रो) तह कक्षा ४-५ मा सामाजिक अध्ययन विषय शिक्षण गर्ने अनुसूची-९ अनुसारका छ जना शिक्षकहरूलाई सूचनादाता हरुबाट सूचना प्राप्त गरी अध्ययन कार्य सम्पन्न गरिएको थियो ।

३.२.२.६. विद्यार्थी छनोट :

प्रस्तुत अध्ययनका लागि उद्देश्यात्मक नमूना छनोट विधि प्रयोग गरी छनोटमा परेका आधारभूत (दोस्रो) तह कक्षा ४-५ मा अध्ययनरत विद्यार्थीका तर्फबाट आवश्यक सूचना संकलन गर्न प्रत्येक विद्यालयका १०/१० जना विद्यार्थी गरी जम्मा ४० जना विद्यार्थीहरूबाट सूचना प्राप्त गरिएको थियो । यी मध्ये अनुसूची-१० मा उल्लेख गरिएका १३ जना छात्र र २७ जना छात्रा थिए ।

३.३ अध्ययनका साधनहरू (Tools Of Study) :

यस अध्ययनको उद्देश्य पूरा गर्नका लागि आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दा खुला प्रश्नावली, अन्तरवार्ता, कक्षा अवलोकन फाराम, समूह छलफल निर्देशिका जस्ता साधनहरूको निर्माण, प्रयोग र उपयोग गरिएको थियो ।

३.३.१ खुला प्रश्नावली

उत्तरदाताहरूले आफ्नो दृष्टिकोण अनुसार स्वतन्त्र रूपले उत्तर दिन पाउने गरी खुला प्रश्नावलीको निर्माण गरी त्यसको प्रयोग र उपयोग यस अध्ययनमा गरिएको छ । यस अध्ययनमा स्रोत व्यक्ति, स्रोतकेन्द्र विद्यालयका प्रधानाध्यापक र छनोटमा परेका विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरूका लागि छुट्टा छुट्टै प्रश्नावली निर्माण र वितरण गरी अध्ययनलाई विश्वसिलो र भर पर्दो बनाइएको थियो ।

३.३.२ अन्तरवार्ता

छनोटमा परेका विद्यालयका विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष, शिक्षक- अभिभावक संघका अध्यक्ष र कक्षा ४-५ मा सामाजिक अध्ययन विषय शिक्षणमा कार्यरत विषय शिक्षकहरूसँग असंरचित अन्तर्वार्ताको माध्यमबाट अध्ययनको लागि आवश्यक सूचना संकलन गरी यो अध्ययन कार्य सम्पन्न गरिएको थियो ।

३.३.३ कक्षा अवलोकन फारम

अध्ययनका लागि आवश्यक तथ्यहरू कक्षा कोठाको क्रियाकलापबाट संकलन गर्न कक्षा अवलोकन फारम निर्माण गरी त्यसबाट आवश्यक विवरण प्राप्त गरिएको छ । कक्षा अवलोकन गर्दा कक्षा ४ र ५ को सामाजिक अध्ययन विषय आफै शिक्षण गरी त्यसबाट प्राप्त ज्ञान र अनुभवलाई समेत यस शोधको अध्ययन सामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको थियो ।

३.३.४. समूह छलफल निर्देशिका

छनोटमा परेका विद्यार्थीहरूबाट अध्ययनका लागि आवश्यक सूचना संकलन गर्न समूह छलफल विधिको उपयोग गर्नुका साथै त्यसलाई व्यवस्थित र उद्देश्यमुलक ढङ्गबाट सञ्चालन गर्न समूह छलफल निर्देशिका समेत निर्माण गरिएको थियो । उल्लिखित विधिको उपयोगबाट प्राप्त सूचना र तथ्यहरूलाई पनि यस शोधकार्यको अध्ययन सामग्री बनाइएको थियो ।

३.४ सूचना विश्लेषण (Analysis of Data)

प्रस्तुत अध्ययन गुणात्मक विधिको प्रयोग गरी सम्पन्न गरिएको छ । अध्ययनकर्ताले क्षेत्र भ्रमणको क्रममा विभिन्न साधनहरूको प्रयोग गर्नुका साथै उल्लिखित स्रोतहरूबाट संकलन गरिएका तथ्यहरूलाई व्याख्या, वर्णन र विश्लेषण गरी तिनको निष्कर्षात्मक नतिजा प्रस्तुत गरिएको छ ।

परिच्छेद - चार

तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या

४. तथ्याङ्क संकलनका आधार र प्रक्रिया :

प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम राष्ट्रिय र स्थानीय पाठ्यक्रमको समन्वय हो । स्थानीय पाठ्यक्रमको रूपमा सामाजिक अध्ययन, सिर्जनात्मक कला र शारीरिक शिक्षा विषय अन्तर्गत २० प्रतिशत पाठ्यभार निर्धारण गरिएको छ । यस अनुसारको स्थानीय पाठ्यक्रम विद्यालय आफैले निर्माण गर्न सक्ने नीतिगत व्यवस्था छ । यस अध्ययनमा धादिङ्ग जिल्लाको कुम्पुर गाउँ विकास समितिमा अवस्थित आदमटार स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका विभिन्न चारवटा विद्यालयहरू छनोट गरी स्थानीय “पाठ्यक्रम निर्माण निर्देशिका (प्राथमिक तह)-२०६४” अनुसार आधारभूत तहको कक्षा ४-५ मा स्थानीय अंशको पाठ्यभार निर्माण प्रक्रिया र कार्यान्वयनको स्थिति पहिचान गरिएको छ । स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनमा आइपरेका समस्याहरू र अपनाइएका समाधानका उपायहरू पहिचान गर्न अवलोकन, अन्तर्वार्ता, प्रश्नावली छलफल तथा व्यक्तिगत भेटघाट र कुराकानी आदिको माध्यमद्वारा तथ्याङ्क संकलन गरी प्राप्त तथ्याङ्कलाई विश्लेषण र व्याख्या गरिएको छ ।

४.१. स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम निर्माण प्रक्रिया :

पाठ्यक्रम भनेको पठन पाठनलाई मार्ग निर्देश गर्ने खाका हो । सामाजिक शिक्षा अन्तर्गत स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम निर्माण गरी विद्यालयले कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्ने भएकोले यसको निर्माण प्रक्रियामा धेरै कुरालाई विचार पुर्याउनु पर्ने हुन्छ । सामान्यतः पाठ्यक्रम तयार गर्दा अबलम्बन गर्नु पर्ने प्रक्रियाहरू यसमा पनि अपनाउनु पर्दछ ।

स्थानीय तहमा सामाजिक शिक्षा अन्तर्गत समावेश गर्न सकिने अनेकौं विषयवस्तुहरू हुन सक्दछन् । ती मध्ये कुन र कस्तो विषयवस्तुलाई पाठ्यक्रममा समावेश गर्ने भन्ने विषयमा व्यापक र गहन छलफल हुनु पर्छ । यसका लागि सरोकारवाला सबै पक्षबाट सुझाव सङ्कलन गर्नुपर्दछ । केन्द्रीय पाठ्यक्रमले समेट्न नसकेका विषयक्षेत्र र स्थानीय आवश्यकताका नभई नहुने विषयवस्तुको पहिचानका लागि प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा सुझाव सङ्कलन गर्न सकिन्छ । सुझाव सङ्कलन पछि विषयवस्तुको निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

आवश्यकताको पहिचान गरी विषयक्षेत्रको निर्धारण गरी सके पछि उद्देश्यको निर्धारण गर्नुपर्दछ । उद्देश्य निर्धारण गर्दा विद्यार्थीको उमेर, बालमनोविज्ञान, बालबालिकाको सिकाइ स्तर, कक्षा/तह, विषयवस्तुको प्रकृति, स्रोत र साधन, समय आदिलाई ध्यान दिनुपर्दछ । यसरी स्थानीय आवश्यकताको आधारमा उद्देश्य निर्धारण गरि सके पछि पाठ्यवस्तुको छनौट गर्न सकिन्छ । कक्षा ४-५ को सामाजिक शिक्षा विषय अन्तर्गत स्थानीय अंशको पाठ्यक्रममा निम्न पाठ्यक्षेत्रहरु समावेश गर्न सकिन्छ ।

भौगोलिक : स्थानीय परिवेशको धरातलीय स्वरूप, हावापानी, मौसम आदि ।

प्राकृतिक : स्थानीय परिवेशको वनजङ्गल, रुखविरुवा, खोला, नदी, ताल, पोखरी, जडीबुटी, जीवजन्तु, राष्ट्रिय निकुञ्ज आदि ।

सांस्कृतिक : स्थानीय चाडपर्व, भेषभूषा, रहनसहन, मेलापर्व, गीत, सङ्गीत, बाजा, कला, जात्रा, उत्सव, महोत्सव आदि ।

ऐतिहासिक : ऐतिहासिक स्थलहरु, बस्तुहरु, ऐतिहासिक व्यक्तित्वहरु, प्राचीन स्मारकहरु, स्थानीय समुदायको इतिहास, ऐतिहासिक ग्रन्थ आदि ।

पुरातात्विक : मठमन्दिर, पाटीपौवा, चैत्य, स्तूप, विहार, पुराना दरबार, शिलालेख, ताम्रपत्र आदि ।

धार्मिक : स्थानीय स्तरमा मनाइने विभिन्न धर्महरु, धार्मिक सहिष्णुता र सद्भाव, धार्मिक क्रियाकलाप, धार्मिक स्थल आदि ।

जातजाति : स्थानीय समुदायका आदिवासी, जनजाति, लोपोन्मुख जाति, दलित तथा पिछडिएका जाति र उनीहरुको रहनसहन, संस्कार आदि ।

भाषाभाषी : स्थानीय स्तरमा बोलिने भाषाभाषी र तिनीहरुको संरक्षण आदि ।

सामाजिक सङ्घसंस्था : स्थानीय स्तरका क्लब, सरकारी तथा गैरकानुनी एवं समुदायमा आधारित सङ्घसंस्थाहरु आदि ।

राजनीतिक : स्थानीय निकायको संरचना (गाउँ विकास समिति, नगरपालिका, जिल्ला विकास समिति, स्थानीय स्तरका राजनीतिक दलहरु आदि) ।

शैक्षिक : स्थानीय स्तरका विद्यालय, क्याम्पस, साहित्य, पत्रपत्रिका, साक्षरता कार्यक्रम, शैक्षिक जागरण र चेतना सम्बन्धी कार्यक्रम आदि ।

स्वास्थ्य र सरसफाइ : फोहोरमैला व्यवस्थापन, स्वच्छ खानेपानी, शौचालय, ढलनिकास, अस्पताल, स्वास्थ्य चौकी, प्राथमिक उपचार, सामुदायिक स्वास्थ्य आदि ।

वतावरण : भूक्षय, वृक्षरोपण, प्राकृतिक प्रकोप, वनजङ्गल संरक्षण आदि ।

यातायात : ट्राफिक नियम, बाटोघाटोको निर्माण तथा संरक्षण, यातायातका साधनहरू आदि ।

यसरी आवश्यकताको पहिचानको आधारमा उद्देश्य निर्धारण र निर्धारित उद्देश्य पूरा गर्ने पाठ्यवस्तुको चयन गरि सके पछि विषयवस्तु अनुसारको शिक्षण विधि/शैक्षिक सामग्री चयन गरी शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्दछ । उल्लेखित सबै चरणको प्रभावकारीता अध्ययन गर्न विभिन्न मूल्याङ्कन प्रक्रिया अपनाइ प्रभावकारीताको वृद्धिका लागि पृष्ठपोषण समेत दिनुपर्दछ ।

४.२. स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम कार्यान्वयन

पाठ्यक्रम शिक्षण सिकाइको योजना हो । यो योजनालाई शिक्षण सिकाइको कार्यथलो विद्यालयबाट शिक्षक मार्फत लक्षित समूह विद्यार्थी समक्ष पुर्याउने कार्यलाई पाठ्यक्रम कार्यान्वयन भन्न सकिन्छ । अथवा निर्माण तथा विकास प्रक्रियाद्वारा उत्पादित पाठ्यक्रमलाई विद्यालय तहमा पुर्याएर प्रवाहित गर्नु नै पाठ्यक्रम कार्यान्वयन हो । पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरूको प्राप्ति पाठ्यक्रमको योजनाबद्ध तथा प्रभावकारी कार्यान्वयनमा निर्भर गर्दछ । पाठ्यक्रम विभिन्न स्तरमा तयार गरिएको हुन्छ । स्थानीय स्तरमा तयार गरिएको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको प्रक्रिया पनि स्थानीय स्तरमा नै गरिनु पर्ने हुन्छ । निर्मित पाठ्यक्रमको सफल कार्यान्वयन गर्न पाठ्यक्रम कार्यान्वयन कर्ताहरूलाई पाठ्यक्रम प्रबोधिकरण तालिम दिइनु आवश्यक हुन्छ । पाठ्यक्रमको प्रबोधिकरणले शिक्षकलाई पाठ्यक्रम कार्यान्वयन तहमा सफलता पूर्वक प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न सहयोग पुर्याउँछ । पाठ्यक्रमको सफल कार्यान्वयनको लागि योजना र तयारी, कक्षाकोठा व्यवस्थापन, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन, मूल्याङ्कन र पृष्ठपोषण आदि कार्यहरू गर्नु पर्दछ ।

४.३. स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनमा संलग्न ब्यक्तिको भूमिका :

पाठ्यक्रम निर्माणका यी चरणहरूमा विभिन्न ब्यक्तिहरू (विद्यार्थी, अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघ, शिक्षक, प्र.अ., स्रोतब्यक्ति, स्थानीय निकायका ब्यक्तिहरू, समुदायमा आधारित संस्थाका प्रतिनिधिहरू आदि) संलग्न हुन सक्दछन् । ती सबैले आ-आफ्नो अनुभवका आधारमा पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनका विभिन्न चरणमा भूमिका निर्वाह गर्न सक्दछन् । यस अध्ययनको क्रममा अध्ययनका लागि

छनौट भएका विद्यालयहरूमा स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनमा संलग्न व्यक्तिहरूबाट प्राप्त तथ्यहरूको व्याख्या तलका अनुच्छेदहरूमा गरिएको छ ।

४.३.१. स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनमा स्रोत व्यक्तिको भूमिका :

स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणमा स्रोत व्यक्तिले आफ्नो विशेषज्ञता उपयोग गरी स्रोतकेन्द्रका सबै समूह विद्यालयमा पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गराउन सक्छन् । उनले संयुक्त रूपमा वा विद्यालयगत आवश्यकताको आधारमा छुट्टा छुट्टै समन्वय र सहयोग गरी आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्न सक्दछन् । विद्यालयका शिक्षकहरूलाई पाठ्यक्रम विकास कार्यान्वयन सम्बन्धी तालिम प्रदान गर्ने प्रशिक्षकको रूपमा कार्य गर्न सक्दछन् । त्यस्तै केन्द्र वा क्षेत्रबाट कार्यक्रम तयार भए अनुसार पाठ्यक्रम निर्माण, परिमार्जन र कार्यान्वयनका तहमा अध्ययनकर्ता, प्रवर्तनकर्ता, अनुसन्धान तथा मूल्याङ्कन र अनुगमन कर्ताको हैसियतले पनि काम गर्न सक्दछन् । यस शोधको क्रममा अध्ययनको लागि छानिएका स्रोतकेन्द्रका स्रोतव्यक्ति सँग खुल्ला प्रश्नावलीको माध्यमबाट सूचना संकलन गरिएको थियो । यसरी प्राप्त जानकारीलाई आगामी अनुच्छेदहरूमा उल्लेख गरिएको छ ।

स्रोत व्यक्तिले स्रोतकेन्द्रका सबै विद्यालयमा सामाजिक शिक्षा अन्तर्गत २० प्रतिशत पाठ्यभारको लागि आफ्नो विद्यालयको परिवेश अनुसार स्थानीय अभिभावकहरू विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघ र विद्यालयका विद्यार्थीहरू सँग समेत छलफल गरी पाठ्यवस्तुको छनौट गर्न, छनौट गरिएका विषय वस्तुहरू शिक्षण गर्न र आवश्यकता अनुसार स्थानीय स्रोत व्यक्तिहरूको व्यवस्था गर्न समेत निर्देशन दिएको जानकारी प्राप्त गरियो ।

छनोट गरिएका विषयवस्तुहरू शिक्षण गर्न वास्तविक वस्तुनमूना, चित्र, तस्वीर तथा अन्य सामग्रीहरू प्रयोग गरी व्याख्यान, प्रश्नोत्तर, छलफल, अवलोकन, अभिनय, प्रदर्शन, सोध खोज आदि विधिको प्रयोग गर्न निर्देशन दिएको समेत जानकारी पाइयो ।

विद्यार्थीलाई गरेर सिक भन्ने सिद्धान्तमा आधारित भएर सकेसम्म विविध क्रियाकलापहरूमा उनीहरूलाई नै संलग्न गराउन समेत निर्देशन दिइएको जानकारी पाइयो ।

कक्षाकोठामा शारीरिक तथा मानसिक रूपमा अपाङ्ग र विभिन्न भाषिक समुदाय, समाजमा पछाडी परेका दलित, जनजाति आदि समुदायबाट आएका विद्यार्थीहरूलाई उनीहरू अनुकूल हुने गरी समावेशी शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न आवश्यक पर्ने कुरा समेत स्मरण गराएको जानकारी प्राप्त गरियो ।

उल्लिखित क्रियाकलापलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न सबै समूह विद्यालयका प्र.अ.हरू र वि.व्य.स.का अध्यक्षहरूलाई तीन दिने परिचयात्मक तालिम सञ्चालन गरिएको तथा विषय शिक्षकहरूलाई १ दिने परिचयात्मक र अन्तरक्रियात्मक कार्यक्रम समेत सञ्चालन गरिएको भन्ने जानकारी सम्बन्धित स्रोत व्यक्तिबाट प्राप्त भयो ।

४.३.२. स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनमा प्र.अ.को भूमिका,

विद्यालयमा संचालन गरिने विभिन्न शैक्षिक कार्यहरूको योजना निर्माण गर्ने गराउने, निर्माण गरिएका कार्यहरूको कार्यान्वयन गर्ने गराउने, मूल्याङ्कन गर्ने गराउने कार्यको संयोजन, समन्वय व्यवस्थापन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यमा समेत प्र.अ.को नेतृत्वदायी भूमिका हुन्छ । स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनमा प्र.अ. आफैँ सहभागी हुने र मातहतका शिक्षकहरलाई पथ प्रदर्शन समेत गर्नु पर्ने हुन्छ ।

यसरी स्थानीय विषय र अंशको पाठ्यक्रम निर्माण, पाठ्य सामग्रीको विकास तथा प्रयोग जस्ता कार्यमा प्र. अ.को महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । बालमैत्री सिकाइ वातावरणको निर्माण, उपयुक्त शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको छनोट र प्रयोग, बालमैत्री, लैङ्गिकमैत्री एवं समावेशी शैक्षणिक सामग्रीको निर्माण र प्रयोग गर्ने गराउने काममा समेत प्र.अ.को भूमिका महत्त्वपूर्ण हुन्छ । यस शोधको लागि छनोटमा परेका विद्यालयका प्र.अ.हरूले स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनमा पुग्यएको योगदान र भूमिका सम्बन्धमा प्राप्त जानकारीहरूलाई आगामी अनुच्छेदहरूमा उल्लेख गरिएको छ ।

प्र.अ.हरूबाट प्राप्त जानकारी अनुसार समूह विद्यालयहरूका विद्यार्थीहरू आफ्नो घरायसी काम र अध्ययन कै सिलसिलामा पनि राजमार्गमा पर्ने बजारतिर गइ रहनु पर्ने हुन्छ ।

यस परिस्थितिलाई मध्यनजर गर्दै सडक नियमको जानकारी गराउन र सम्भावित सडक दुर्घटनाबाट बच्न सडक सुरक्षा सम्बन्धी जानकारी हुने पाठ्यक्रम समावेश गर्न स्थानीय अभिभावकहरूले सल्लाह दिएको भन्ने जानकारी पाइयो ।

स्रोत कोन्द्रको प्र.अ. बैठकबाट निर्णय गरी केही अगुवा अभिभावकहरूको सल्लाह र परामर्शमा इलाका ट्राफिका र्यालय र स्थानीय गैह्रसरकारी संस्था कोसोक नेपालको समेत सहभागितामा सडक सुरक्षा सम्बन्धी पाठ्य सामग्री निर्माण गरी लागु गरिएको जानकारी विद्यालयका प्र.अ.हरूबाट प्राप्त भयो ।

सडक सुरक्षाका लागि विशेष सावधानी अपनाई दुर्घटनाको जोखिमबाट बच्न उनीहरूबाट यो पाठ्यक्रम स्थानीय स्तरमा तयार गरी आफ्नो स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतको समूह विद्यालयहरूमा सामाजिक शिक्षा अन्तर्गतको स्थानीय अंशको पाठ्यक्रमको पाठ्यांशको पठनपाठन गराई मूल्याङ्कन कार्य समेत अधि बढाउने गरेको जानकारी प्राप्त भयो । सडक सुरक्षा सम्बन्धी पाठ्यक्रम अनुसूची ११ मा उल्लेख गरिएको छ ।

सडक सुरक्षा सम्बन्धी पाठ्यांशका साथै स्थानीय ऐतिहासिक, धार्मिक स्थल, विकासका पूर्वाधारहरू र शहर बजारमा लघु भ्रमणको व्यवस्था मिलाई स्थानीय परिवेशको बारेमा परिचित गराउन सुरु गरेको समेत जानकारी पाइयो । यसका लागि विद्यालय नजिक रहेको र छिमेकी जिल्ला नुवाकोटको दरबार, पृथ्वीनारायण शाहको समाधिस्थल देवीघाट, त्रिशुली जलविद्युत् परियोजना, भैरवी मन्दिर, जाल्पा देवी माइको मन्दिर आदिको शैक्षिक भ्रमण गराउनुका साथै ती ऐतिहासिक, धार्मिक, पुरातात्विक र विकासका बारेमा स्थानीय पुजारीहरू, दरबार संग्रहालयका संरक्षक तथा जलविद्युत्गृहका कर्मचारीहरूबाट विद्यार्थीहरूलाई सुसूचित गराइएको भन्ने जानकारी पनि सम्बन्धित प्र.अ. हरूबाट प्राप्त भयो ।

४.३.३ स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनमा विषय शिक्षकको भूमिका

शिक्षकहरू विद्यार्थीहरूको उमेर, क्षमता, रुची आदि व्यक्तिगत कुरा तथा उनीहरूकी घरको अवस्था, विद्यालयको स्थिति, भित्री तथा बाहिरी वातावरण आदिलाई मनन गरी अध्ययन अध्यापनको वास्तविक स्थितिको बोध गराउने प्रमुख सरोकारवाला वर्ग हुन् ।

उनीहरूले नै पाठ्यक्रमको वास्तविक कार्यान्वयन गरेर त्यसको उद्देश्य पूरा गराउनु पर्दछ ।

शिक्षकहरूले पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयन प्रक्रियामा सक्रिय सहभागिता जनाउने, विद्यार्थी, अभिभावक तथा समुदायका विभिन्न व्यक्ति र संस्थाबाट पाठ्यक्रम सित सम्बन्धित राय प्रतिक्रिया संकलन गर्ने; विद्यार्थी, अभिभावक र समुदायको आवश्यकता अनुसार पाठ्यक्रमका विषयवस्तुको बारेमा सामुहिक तथा पेशागत रूपमा निर्णय लिने आदि कार्यमा सक्रिय भूमिका निर्वाह गर्न सक्नु पर्दछ ।

यस शोधकार्य पुरा गर्ने क्रममा छनोटमा परेका विद्यालयका विषय शिक्षकहरू सँग व्यक्तिगत कुरा कानी र सामुहिक छलफल गर्दा उनीहरूले आफ्नो कार्य क्षेत्रमा गर्ने गरेको प्रायोगिक भूमिका निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ ।

छनौटमा परेका विद्यालयहरूमा प्राथमिक तहमा सामाजिक शिक्षा विषय अध्यापन गर्ने विषय शिक्षक कक्षा ४-५ को पाठ्यक्रम परिचयात्मक तालिम कार्यक्रममा सहभागी भएको पाइयो । उनीहरूले सामाजिक शिक्षा विषयमा २० प्रतिशत पाठ्यभार र पूर्णाङ्कको विषयवस्तु स्थानीय स्तरमा नै पाठ्यक्रम पाठ्य सामग्री तयार गरी अध्यापन गर्नु पर्ने जानकारी परिचयात्मक कार्यक्रमबाट र प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०६५ (कक्षा ४-५) को अध्ययनबाट थाहा पाएको र त्यसको कार्यान्वयनमा लागि रहेको जानकारी दिए ।

विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम निर्माण गर्नु पर्ने जानकारी भए अनुसार छुट्टै पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री निर्माण नगरिएको भए पनि स्रोत केन्द्र स्तरमा भएको प्र.अ.हरूको बैठकले निर्णय गरे अनुसार तयार भएको सडक सुरक्षाको पाठ्यक्रम प्रयोग गरी सोही अनुसारका पाठ्य सामग्री अध्यापन गर्ने गरेको जानकारी उनीहरूबाट प्राप्त भयो ।

यसरी स्थानीय स्तरमा पढाइ हुने सडक सुरक्षा सम्बन्धी पाठ्यसामग्रीले विद्यार्थीलाई सहर बजार जाँदा सडकमा चल्ने सवारी साधन प्रयोग गर्न र सवारी साधनबाट जोगिएर हिड्न सिकने सीप हस्तान्तरण गर्ने उद्देश्य तय गरेकोले पाठ्यक्रम महत्वपूर्ण रहेको समेत उनीहरूबाट जानकारी प्राप्त भयो ।

यस बाहेक सडक सुरक्षाको पाठ्यक्रम पठन पाठनको साथै स्थानीय धार्मिक, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, प्राकृतिक एवं विकास, पेशा, व्यवसायको जानकारी दिन प्रत्येक वर्ष विद्यार्थीहरूलाई शैक्षिक भ्रमण लाने गरेको जानकारी समेत उनीहरूबाट प्राप्त भयो ।

सो अनुसार यस शैक्षिक सत्रमा त्रिशुली देविघाट जलविद्युत आयोजना, नुवाकोट दरवार, भैरवीमाई, नुवाकोट जालपामाई, पृथ्वीनारायणको समाधी स्थल देविघाट, त्रिशुली बजार, बट्टार बजार, आदिको भ्रमण गराएको र स्थानीय पेशा, व्यवसाय, रोजगारी, ऐतिहासिक, धार्मिक, प्राकृतिक अवस्थाको जानकारी गराइएको पाइयो ।

आवधिक परिक्षामा स्रोतकेन्द्र स्तरीय प्रश्नपत्र प्रयोग गरिने हुँदा सडक सुरक्षा सम्बन्धी प्रश्नहरूले नै २० प्रतिशत पूर्णाङ्क ओगट्ने गरे तापनि विद्यालयमा नियमित रूपमा हुने गृहकार्य, परियोजना कार्यमा स्थानीय पेशा, रोजगारी, व्यवसाय, प्राकृतिक, धार्मिक, ऐतिहासिक विकास, संचार आदि क्षेत्रलाई समेटेर विद्यार्थी मूल्याङ्कन गरिने गरेको जानकारी समेत उनीहरूबाट प्राप्त भयो ।

४.३.४. स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम निर्माणमा विद्यार्थीको भूमिका

शिक्षक, विद्यार्थी र अभिभावक तीनै वर्ग विद्यालय तहका शिक्षाका मुख्य तथा प्रत्यक्ष सरोकार वालाहरू हुन् । यी स्थानीय विद्यालय तहमा नै रहेका हुन्छन् । यी मध्ये विद्यार्थीहरू स्वयं अध्येता भए पनि पाठ्यक्रम निर्माणमा सहयोगी हुन सक्छन् । विद्यार्थीहरूले अध्ययनको सिलसिलामा आफ्ना इच्छा, रुचि तथा अपेक्षाहरू बताएर, अनुभव प्रकट गरेर र स्वतन्त्र अभिव्यक्तिहरू दिएर अनि छलफल, सर्वेक्षण, अध्ययन अनुसन्धान, योजना, कार्यक्रम, अन्तरवार्ता आदिमा सक्रिय सहभागिता जनाएर स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम निर्माणमा योगदान दिन सक्छन् ।

मानव जीवन र जगतसँग सान्दर्भिक शैक्षिक सीप, प्रविधि र प्रवृत्तिको विकास गर्ने अपरिहार्यतालाई मनन गर्दै पाठ्यक्रम निर्माण प्रक्रियाको अभिन्न अंगको रूपमा विद्यार्थीहरूलाई सहभागि गराउनु पर्ने हुन्छ । विद्यार्थीहरूलाई पाठ्यक्रम निर्माण प्रक्रियामा सहभागी गराउँदा उनीहरूले आफ्ना अपेक्षाहरू बताउनु; र अध्ययन गर्ने विषयवस्तुका विविध पक्षका बारेमा कठिनाई रुचि, क्षमता, सरलता, सान्दर्भिकता, आवश्यकता आदिबारे स्वतन्त्र विचार अभिव्यक्त गर्न सक्छन् ।

पाठ्यक्रम निर्माण जसका लागि गरिन्छ र जो पाठ्यक्रम निर्माणको केन्द्रविन्दुको रूपमा रहेको हुन्छ त्यो पक्षा विद्यार्थी नै हो । उनीहरूको संलग्नता सम्बन्धमा यस सोधकर्ताले अध्ययनको लागि छनौटमा परेका विद्यालयहरूबाट १०/१० जनाको दरले ४० जना विद्यार्थीहरूलाई ४ समूहमा विभाजन गरी समूहिक छलफल गरिएको थियो । छलफलमा प्राथमिक पाठ्यक्रमका सामाजिक शिक्षाको पूर्णाङ्क पाठ्यभार, स्थानीय अंशको लागि छुट्याएको पूर्णाङ्क र पाठ्यभार, स्थानीय अंशको लागि छुट्याएको पाठ्यक्रमको पठन पाठनको अवस्था, पाठ्यक्रम निर्माणमा विद्यार्थीको संलग्नता, स्थानीय (पेशा, रोजगार, व्यवसाय, विकास, धार्मिक स्थल, ऐतिहासिक-साँस्कृतिक, प्राकृतिक विषयवस्तु प्रतिको जानकारी लिने सम्बन्धमा उनीहरूको रुचि आदि बारेमा छलफल गरिएको थियो । उक्त छलफलबाट प्राप्त जानकारीलाई तलको अनुच्छेदमा उल्लेख गरिएको छ ।

अध्ययन छनौटमा परेका चारैवटा विद्यालयका विद्यार्थीहरू सँग छलफल गर्दा सामाजिक विषयको स्थानीय अंशको पाठ्यक्रमको विषयवस्तु छनौट पाठ्यक्रम निर्माणमा विद्यार्थीहरूलाई संलग्न गराइएको पाइएन । छलफलको समयमा उपस्थित विद्यार्थीहरूलाई प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रममा उल्लेख भए अनुसार सामाजिक शिक्षा विषय पढ्नु पर्ने, सामाजिक शिक्षा विषयको लागि १०० पूर्णाङ्क छुट्याइएको र हप्ताको ५ पिरियड कक्षा सञ्चालन हुने गरेको जानकारी पाइयो ।

उनीहरू २० प्रतिशत पाठ्यभार र पूर्णाङ्क अन्तरगत स्थानीय विषयवस्तुको छनौटमा स्थानीय प्राकृतिक साँस्कृतिक ऐतिहासिक, पेशा, रोजगार उद्योग व्यावसाय स्थानीय विकासको पूर्वाधारका बारेमा विद्यार्थीको आवश्यकता, रुची र अपेक्षाले समेत प्राथमिकता पाउनु पर्ने कुरा प्रति अनभिज्ञ नै रहेको पाइयो । सोधपुछ र छलफलको क्रममा विद्यार्थीहरूलाई स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम बसम्बन्धी जानकारी गराए पछि उनीहरू सम्बन्धित विषय शिक्षक र प्र.अ.हरू सँग छलफल गर्न उत्साहित भएको पाइयो ।

४.३.५. वि.व्य.स./शि.अ.सं.को भूमिका :

विद्यालय व्यवस्थापन समितिले विद्यालय व्यवस्थापनको सिलसिलामा अनुभव गरिएका विषयलाई पाठ्यक्रममा अभिव्यक्त गरेर र समितिबाट प्रतिनिधित्व गर्ने अवसर पाएमा पाठ्यक्रम निर्माणमा सक्रिय सहभागि भएर स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम निर्माणमा योदान गर्न सक्छन् । त्यस्तै शिक्षक अभिभावक संघले अध्ययन अध्यापन वा सिकाई प्रक्रियाबारे

एक आपसमा सल्लाह गरेर, पाठ्यक्रमका विषयवस्तु र कार्यन्वयन प्रक्रियाबारे आवश्यक प्रतिक्रिया व्यक्त गरेर र अन्तरक्रियाको यथार्थ सरोकारवालाहरूलाई जानकारी गराएर महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्न सक्छन् ।

शोधकार्यका लागि अवस्था सूचना र तथ्याङ्क संकलनका क्रममा यस शोधकर्ताबाट छनोटमा परेका विद्यालयका वि.व्य.स.का अध्यक्ष र शि.अ.सं.का अध्यक्षहरू सँग भेटी स्थानीय पाठ्यक्रमको निर्माण र कार्यन्वयनमा उनीहरूको संलग्नता र उनीहरूले निर्वाह गरेको भूमिका बारेमा जिज्ञासा राखिएको थियो । छनोटमा परेको चारवटै विद्यालयको वि.व्य.स. र शि.अ.सं.का अध्यक्षहरूबाट विद्यालयको विकासका विविध विषयमा उनीहरूको संलग्नता रहेको र प्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याएको भए तापनि स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम निर्माण र विकास गरी कार्यन्वयन गर्ने गराउने काममा भने उनीहरूको संलग्नता आवश्यक मात्रामा हुन नसकेको जानकारी पाइयो ।

स्रोतकेन्द्रद्वारा सञ्चालित गोष्ठीमा यस सम्बन्धी कुरा उठेको र स्रोतव्यक्तिले यस सम्बन्धी जानकारी गराए-नगराएको कुराको स्मरण गराउँदा उनीहरूले गोष्ठीमा छलफल भएको तर पठन पाठन र शैक्षिक क्रियाकलाप सञ्चालनको प्रमुख जिम्मेवारी प्र.अ.को नै भएकोले उनीहरूले यस विषयमा त्यति गम्भीर भएर नसोचेको जानकारी पाइयो ।

यस सम्बन्धी कार्यको नेतृत्व प्र.अ.ले नै लिनु पर्ने भएकोले स्रोतकेन्द्रको निर्देशन अनुसारको व्यवस्था मिलाउन प्रअलाई निर्देशन दिएको समेत उनीहरूबाट जानकारी प्राप्त भयो । सहभागीहरू मध्ये चिउरी भञ्ज्याङ प्रा वि का वि.व्य. स.ले यातायातको व्यवस्था गरी अभिभावकहरू समेतलाई विद्यार्थीसँग भ्रमण गराएको र विद्यार्थीहरूको सहभागिता जुटाउने कार्यमा सहयोग पुऱ्याएको जानकारी पाइयो । तर लिखित दस्तावेजको रूपमा पाठ्यसामाग्री निर्माण गरी कार्यन्वयन गर्ने गराउने तर्फ भने उनीहरूको भ्यान पुगेको पाइएन ।

४.३.६. स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यन्वयनमा अभिभावक वर्गको भूमिका
अभिभावक नै आफ्ना सन्तानको प्रगति चाहने शिक्षाका प्रमुख सरोकारवाला हुन् । उनीहरूले शिक्षकसँग सहकार्य गरेर र अलग्गै आफ्ना छोराछोरीको अध्ययनबाट अपेक्षाका कुराहरू अभिव्यक्ति गरेर विद्यार्थीको लागि आवश्यक विषयवस्तु र सिकाई प्रक्रिया

निर्धारणमा आफ्नो राय, सुझाव तथा प्रतिक्रिया दिन सक्छन् । विद्यालयमा गई कक्षा शिक्षण गरेर त्यसको अनुभव र अभिलेख सम्बन्धित व्यक्तिहरूलाई उपलब्ध गराउन सक्छन् । आफूमा भएको ज्ञान सीप र धारण सिकाएर तथा सूचना उपलब्ध गराएर, मनोनयन वा छनोट भएका बखत प्रत्यक्ष संलग्न भई सक्रिय रूपमा पाठ्यक्रम निर्माणमा संलग्न भई पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनमा सहयोग गर्न सक्दछन् ।

यस शोधकर्ताले स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनमा सम्बन्धित अभिभावकले निर्वाह गरेको भूमिकाको सम्बन्धमा छनोटमा परेका विद्यालयका १२ जना अभिभावकहरू सँग प्रत्यक्ष भेटघाट गरी कुराकानीको माध्यमबाट जानकारी संकलन गरेको थियो । यसरी प्रत्यक्ष भेटघाट र कुराकानीका क्रममा कुनै पनि विद्यालयले स्थानीय अभिभावकलाई स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र स्थानीय स्तरको पठन पाठनको विषय बस्तु छनोटमा संलग्न गराएको पाइएन ।

स्थानीय अभिभावकहरू विभिन्न पेशा व्यावसायमा संलग्न भएको पाइयो । ती मध्ये केही समुदायमा रहेर विभिन्न क्षेत्रको अध्ययन गरेका, विविध क्षेत्रमा दक्षता हासिल गरेका र स्थानीय विषयमा अनुभव भएका व्यक्तिहरू समेत भएको पाइयो । ती व्यक्तिहरूबाट उनीहरूको दक्षताको प्रयोग गरी स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयन गर्न सहयोग लिन सकिन्थ्यो । तर अध्ययन क्षेत्रको छनोटका विद्यालयहरूमा पाठ्यक्रम छनोट र प्रयोगमा स्थानीय दक्षताको उपयोग गरी शिक्षण गरे गराएको पाइएन ।

यस शोधकर्ता पनि त्यसै क्षेत्रको एक अभिभावक भएको र त्यस क्षेत्रका अभिभावकसँग छलफल गर्दा उनीहरूले अभिभावकको संलग्नता आवश्यक रहेको र उनीहरू पनि संलग्न हुनु तत्पर रहेको जानकारी पाइयो ।

४.३.७. स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयन सम्बन्धी निरीक्षण अनुगमन

सामान्यतया सबै विद्यालयहरूले आगन्तुक तथा निरीक्षण पुस्तिका राख्ने प्रावधान रहेको हुन्छ । विद्यालयमा शिक्षासँग सम्बन्धित अथवा शिक्षा मन्त्रालय अन्तरगतको पदाधिकारीहरूको उपस्थिती र उनीहरूको विद्यालय प्रतिको धारणा विद्यालयको विकासको लागि, शैक्षिक गुणस्तर बृद्धिको लागि विद्यालयमा प्राप्त सकारात्मक पक्ष र सुधारात्मक पक्षको उल्लेख गरी सुधारको लागि सुझावहरू पुस्तिकामा लेख्ने गरिन्छ । विद्यालयसँग

सम्बद्ध अन्य निकायका पदाधिकारी हरूलाई आगन्तुक पुस्तिका वा उनीहरूबाट लेखिएका सुभावहरू कार्यान्वयनमा ल्याउनु विद्यालय प्रशासनको दायित्वभिन्न पर्दछ ।

यस शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा शोधकर्ताले चारैवटा विद्यालयको निरीक्षण पुस्तिका समेत अवलोकन गरेको थियो । निरीक्षण पुस्तिकामा स्रोतकेन्द्रका स्रोत स्रोतव्यक्ति, विद्यालय निरीक्षक, जिल्ला शिक्षा अधिकारीहरूले मन्तव्य लेखी हस्ताक्षर गरेको पाइयो । यस्तो निरीक्षण पुस्तिकाको अध्ययन गर्दा प्रायः प्रशासनिक पक्षलाई समेटिएको पाइयो । शैक्षिक गुणस्तर र अतिरिक्त क्रियाकलाप सम्बन्धमा केही सुभावहरू दिइएको पाइए तापनि स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनका सम्बन्धमा ठोस सुभावहरू निरीक्षण पुस्तिकामा उल्लेख गरिएको पाइएन । यसबाट उपचारात्मक निरीक्षण विधि तर्फ सम्बन्धित पक्षको ध्यान नपुगेको पाइयो ।

४.३.८. विद्यार्थी मूल्यांकन

कक्षा ४ र ५ मा ५० प्रतिशत निर्णयात्मक (वार्षिक परीक्षा) पद्धतिबाट र ५० प्रतिशत निरन्तर विद्यार्थी मूल्यांकन (निर्माणात्मक) पद्धतिबाट विद्यार्थीको लेखा जोखा गरिनु पर्ने व्यवस्था “प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०६५” (कक्षा ४-५) ले गरेको छ । साथै निर्माणात्मक तथा निर्णयात्मक दुवै मूल्यांकनका आधारमा विद्यार्थीहरूलाई कक्षोन्नति गर्ने व्यवस्था गरेको छ । यसको लागि निरन्तर विद्यार्थी मूल्यांकन सम्बन्धी अभिलेख प्रक्रियाको ढाँचा दिइएको छ । यसमा कक्षा कार्य, परियोजना कार्य, व्यवहार परिवर्तन, सिर्जनात्मक कार्य र हाजिरीलाई मापदण्ड तोकिएको छ ।

यस शोधकर्ताले शोधकार्यको तथ्यांक संकलन गर्ने क्रममा विद्यार्थी मूल्यांकनमा स्थानीय अंशको पाठ्यस्तुलाई दिइएको स्थानको बारेमा शिक्षक, विद्यार्थी, प्रअ र स्रोतव्यक्तिसँग अन्तरक्रिया गर्नुका साथै स्रोतकेन्द्र स्तरीय परीक्षा समितिले तयार गरेको अन्तीम परीक्षा २०६७ र प्रथम त्रैमासिक परीक्षा २०६८ का बारेमा जानकारी लिइएको थियो । यी दुवै आवधिक परीक्षाहरूमा सामाजिक शिक्षामा छुट्याएको २० प्रतिशत अंशको स्थान स्थानीय पाठ्यक्रमहरूलाई दिइएको पाइयो । अन्तीम परीक्षा २०६७ मा स्थानीय परिवेशको प्राकृतिक र सांस्कृतिक विषयलाई प्रश्न पत्र मार्फत समेट्ने प्रयास गरिएको पाइयो । प्रथम त्रैमासिक परीक्षा २०६८ म भने सडक सुरक्षामा सीमित रहेको पाइयो ।

४.४. स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनमा देखिएका समस्याहरू

सामाजिक शिक्षाले मुलुकको प्राकृतिक र सांस्कृतिक पक्षका बारेमा विद्यार्थीलाई सुसूचित गराउने विषयवस्तुहरू समेट्नु पर्दछ । हाम्रो मुलुक सानो भए तापनि यहाँको वस्तुस्थिति विविधतापूर्ण छ । विभिन्न ठाउँका मानिसहरूको चाहना र आवश्यकता फरक फरक छन् । यी सबैलाई सम्बोधन गर्न केन्द्रकृत पाठ्यक्रमले नसकेकाले २० प्रतिशत अंशको विषयवस्तु स्थानीय स्तरमा छनौट गरी पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनको लागि पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले निर्देश गरेको छ । पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले यसको जिम्मेवारी जिल्ला पाठ्यक्रम समन्वय समिति (जिल्ला तह), स्रोत केन्द्र तह र विद्यालय तहमा क्रमशः प्रत्यायोजन गर्दै रहेको छ ।

प्रस्तुत शोधका क्रममा शोधकर्ताले छनौट गरेको नमूना क्षेत्रका विद्यालयहरूमा केन्द्रले निर्देश गरे अनुसार सामाजिक शिक्षाका सबै क्षेत्रहरू समेट्ने गरी स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयन गरेको पाइएन । स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण निर्देशिकाले उल्लेख गरेको क्षेत्रहरू मध्येको एक क्षेत्र सडक सुरक्षालाई विशेष प्राथमिकतामा राखेको पाइयो । अन्य पक्षका पाठ्यवस्तुलाई त्यति महत्त्व दिएको पाइएन । विषय क्षेत्रको पहिचान, उद्देश्य निर्धारण, विषयक्षेत्रको छनौट, शैक्षिक सामग्री निर्माण आदि कार्यमा सरोकारवालाहरूलाई संलग्न गराएको पाइएन ।

सामाजिक शिक्षा विषय अन्तर्गत स्थानीय अंशको लागि छुट्याइएको ३२ घण्टी केवल एउटा पक्षको विषय क्षेत्रलाई मात्र दिइएको पाइयो । यसरी केन्द्रदेखि विद्यालय तहसम्म पुग्दा पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनमा केही प्रक्रियागत कठिनाइहरू रहेको पाइयो । शोधकार्यको सिलसिलामा देखिएका समस्याहरूलाई निम्न बुँदाहरूमा प्रस्तुत गरिएको छ :

- पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन कर्ता शिक्षकमा पाठ्यक्रम निर्माण सम्बन्धी ज्ञान र सिपको कमी हुनु ।
- स्थानीय स्तरमा पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने परम्परा नभएकोले विद्यालय तहमा नै पाठ्यक्रम निर्माण गरिनु पर्छ भन्ने बारेमा स्थानीय सरोकारवालाहरू विद्यार्थी, अभिभावक, अभिभावक शिक्षक संघ तथा विद्यालय व्यवस्थापन समिति यस प्रति सचेत नहुनु ।
- विद्यालयमा कक्षागत र विषयगत शिक्षकको कमी हुनु ।
- शिक्षकहरूमा परम्परागत शिक्षण प्रविधिलाई अंगाल्ने प्रवृत्ति कायम रहनु ।
- खोज अनुसन्धान सम्बन्धी कार्यमा शिक्षकलाई सहभागी नगराइनु ।

समग्र शैक्षणिक क्रियाकलापमा स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण कार्यन्वयनले कम महत्त्व पाउनु ।

- स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यन्वयन सम्बन्धी माथिदेखि तलसम्म निर्देशन प्रवाह भएको तर कार्यन्वयन भएनभएको अनुगमन र पृष्ठपोषणमा कमी हुनु ।
- शिक्षकहरूको पेशाप्रतिको उत्तरदायित्व कम हुनु ।
- विद्यालय निरीक्षण र सुपरिवेक्षको जिम्मा पाएका वि.नि र स्रोतव्यक्तिहरू विद्यालयको समान्य निरीक्षणमा सिमित रहनु ।
- स्थानीय पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तक निर्माण, मुद्रण आदि कार्यको लागि आवश्यक रकमको विनियोजन नहुनु ।
- पुस्तक विनाको शिक्षण, परियोजना कार्य, सिर्जनात्मक कार्य आदि प्रति शिक्षकको ध्यान कम पुग्नु ।
- सार्वजानीक शिक्षा प्रति स्थानीय अगुवा अभिवावकको चासो कम हुनु ।
- शिक्षकहरूलाई प्रोत्साहन, पुरस्कार आदिको व्यवस्था गर्दा कक्षा शिक्षण र विद्यालयको क्रियाकलापले कम महत्त्व पाउनु ।
- विद्यालयको भौतिक अवस्था कमजोर रहनु ।
- शैक्षिक सामग्रीहरूको उचित व्यवस्था नहुनु ।
- पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यन्वयन सम्बन्धी सरोकारवालाहरूमा समन्वयको कमी हुनु ।

परिच्छेद-पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू

आधारभूत तहको कक्षा (४-५) को सामाजिक शिक्षा विषयको स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयन स्थितिको पहिचान गर्न र सो सम्बन्धी समस्याहरूको पहिचा गरी र समाधानका उपायहरू पत्ता लगाउन अध्ययनकर्ता सम्बन्धित स्रोतकेन्द्र विद्यालय, कक्षाकोठा, शिक्षक विद्यार्थी, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, अभिभावक शिक्षक संघ तथा अन्य अभिभावकहरू सम्म पुगेर तथ्याङ्क संकलन गरी त्यसकै आधारमा विश्लेषण गर्दा निम्न लिखित प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू निकालिएका छन् ।

५.१. प्राप्ति

अध्ययनका क्रममा उपलब्ध सूचना र समग्रीका आधारमा प्राप्त जानकारीको सर संक्षेप बादागत रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

- क) सबै विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरूले प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम प्रबोधिकरण कार्यक्रममा सहभागी भएको पाइयो ।
- ख) आधारभूत दोस्रो चरणको कक्षा (४-५)को सामाजिक शिक्षा विषयको २०% पाठ्यभार र पूर्णाङ्कको विषयवस्तु स्थानीय परिवेश अनुसार (भौगोलिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक, पेशा, रोजगार, व्यवशाय, विकास, संचार पक्षलाई समेटे) छनोट गरी पठनपाठन अगाडि बढाउनुपर्ने र सोही अनुसार मुल्याङ्कन गर्नुपर्ने सन्देश विद्यालय तहसम्म पुगेको र सम्बन्धित शिक्षकलाई सो अनुसार गर्न गराउन समेत निर्देशन प्राप्त भएको पाइयो ।
- ग) स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयन सम्बन्धमा माथिबाट तलतिर निर्देशन प्रवाह भएको तर तलबाट माथितिर कार्य प्रगति प्रतिवेदन कमै मात्र पठाइएको पाइयो ।
- घ) आधारभूत दोस्रो चरण कक्षा (४-५)को सामाजिक शिक्षा विषय अन्तर्गत छुट्याइएको २०% पाठ्यभार र पूर्णाङ्कको स्थानीय पाठ्यक्रम विद्यालयहरूमा लागु गरी पठनपाठन गरिएको पाइयो ।
- ङ) विद्यालयतहमा विद्यालयले छुट्टै पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री तयार गराएको पाइएन । तर स्रोतकेन्द्र स्तरमा सडक सुरक्षा सम्बन्धी पाठ्यक्रम जिल्ला शिक्षा कार्यालय, जिल्ला ट्राफिक प्रहरी कार्यालय र कोसोक नेपालको समेत सहयोगमा निर्माण भइ सोही पाठ्यक्रम स्रोतकेन्द्रका सबै विद्यालयममा लागु भएको पाइयो ।

- च) प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०६५(४-५) तथा स्थानीय पाठ्यक्रम निर्देशिका २०६४ को मर्म र भावनालाई सडकसुरक्षा सम्बन्धी पाठ्यक्रमले समेट्न सकेको पाइएन । स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण निर्देशिकाले पहिल्याएका सम्भावित क्षेत्रहरू (भौगोलिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक, जातजाति, स्वास्थ्य वातावरण र शैक्षिक आदि) मध्येको एक सानो हिस्सालाई मात्र उक्त पाठ्यक्रमले समेटेको पाइन्छ ।
- छ) विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनको नेतृत्व लिनुपर्ने वि.ब्य.स., शि.अ.सं. का पदाधिकारीहरूमा यस सम्बन्धी सचेतनाको कमी भएको र उनीहरूमा यस सम्बन्धी जागरण अझै नआएको पाइयो ।
- ज) जसको लागि पाठ्यक्रम तयार गरिन्छ ती विद्यार्थीहरू र जसको अपेक्षा अनुसार पाठ्यक्रम निर्माण गरिनुपर्नेछ ती अभिभावकहरू पाठ्यक्रम निर्माण प्रक्रियामा सरिक भएको पाइएन ।
- झ) विद्यालयमा विषयगत र कक्षागत शिक्षकको आपूर्ति हुन नसक्दा शिक्षकमा कार्यबोझ बढी भएको पाइयो । शिक्षकहरूमा विद्यालयमा आधारित पाठ्यक्रम निर्माण सम्बन्धी अभ्यास नभएका कारण केन्द्रले तयार गरेको मुद्रित सामग्रीको आधारमा मात्र शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया सञ्चालन गर्ने गरेको पाइयो ।
- ञ) स्थानीय (जिल्ला, स्रोतकेन्द्र, गा.वि.स.) स्तरमा आधारित केही विषयबस्तुहरू सम्बन्धी ज्ञान विद्यार्थीमा हस्तान्तरण गर्ने प्रयास गरे तापनि त्यसको पूर्व निर्धारित र ब्यवस्थित योजना निर्माण भएको पाइएन ।
- ट) कक्षा सञ्चालन प्राय परम्परागत प्रकारको शिक्षकले दिने र विद्यार्थीले लिने हिसाबले सञ्चालन भएको पाइयो ।
- ठ) परियोजना कार्य, सृजनात्मक कार्य आदिमा ध्यान कम पुगेको पाइयो ।
- ड) स्थानीय पाठ्यक्रममा उल्लिखित पाठ्यबस्तुको शिक्षणमा दक्ष व्यक्तिको दक्षता प्रयोग गर्ने प्रयास गरेको पाइएन ।
- ढ) विद्यालय अनुगमन र सुपरिवेक्षणको क्रममा सामान्य र प्रशासनिक कुरामा जोड दिइएको पाइयो ।
- ण) पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनलाई विद्यालय अनुगमन सुपरिवेक्षण कर्ताले मुख्य प्राथमिकतामा राखेको पाइएन ।
- त) विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा स्थानीय विषयबस्तुलाई समेट्ने प्रयास गरिएको पाइए तापनि विशिष्टीकृत ढङ्गले समेटिएको पाइएन ।

- थ) शैक्षिक नेतृत्वकर्ताहरूको प्राथमिकतामा स्थानीय पाठ्यक्रमको निर्माण र कार्यान्वयनले मूर्तरूप लिएको पाइएन ।
- द) स्थानीय पाठ्यक्रम तयार गर्न आवश्यक बजेटको विनियोजन गरिएको पाइएन ।
- ध) विद्यालय र अभिभावक बिच पठनपाठन प्रक्रिया सम्बन्धी सञ्चारमा कमी रहेको पाइयो ।
- न) स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयन सम्बन्धी सीप विकास गराउन आवश्यक तालिमको कमी रहेको पाइयो ।
- प) स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण सम्बन्धी स्थानीय निकाय, गा.वि.स., जि.वि.स.मा कुनै चासो रहेको पाइएन ।

५.२. निष्कर्ष

आधारभूत तहको कक्षाको सामाजिक शिक्षा विषयका स्थानीय अंशको लागि छुट्याइएको पाठ्यक्रमको मर्म अनुसार स्थानीय सरोकारवालाहरूको सहभागितामा स्थानीय आवश्यकता र विषयवस्तुलाई ध्यान दिदै पेशा व्यवशायलाई प्रबर्द्धन गर्न, धार्मिक- ऐतिहासिक महत्वका स्थानीय सम्पदाको संरक्षण संबर्द्धन गर्न, कला संस्कृतिको उत्थान र विकास गर्न तथा विद्यार्थीमा स्थानीय स्रोत साधनको अधिकतम परिचालन गर्ने सीपको विकास गर्न पाठ्यक्रम निर्देशित हुनु पर्नेमा सो पूरा हुने गरी पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयन भएको पाइएन । स्थानीय पाठ्यक्रमको मर्म अनुसार पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनमा स्थानीय बुद्धिजिवि, शिक्षाविद्, विभिन्न क्षेत्रमा दक्षता प्राप्त व्यक्तिहरू, अभिभावक, अभिभावक शिक्षक संघ, विद्यालय व्यवस्थापन समिति र विद्यार्थीहरू समेतको संलग्नता हुनु पर्छ भन्ने यस शोधको निष्कर्ष रहेको छ ।

स्थानीय पाठ्यक्रमको सम्बन्धमा स्थानीय तहमा चासो बृद्धि भइ क्रमशः माथितिर सूचना प्रवाह हुनु पर्नेमा केन्द्रले स्थानीय पाठ्यक्रमको आवश्यकता महशुस गरी निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्न निर्देशन जारी गरेको पाइयो । यसरी एकतर्फी रूपले निर्देशन जारी गरेर मात्र केन्द्रको दायित्व पुरा नहुने यस अध्ययनको निष्कर्ष रहेको छ । बारम्बार अनुगमन र सो सम्बन्धी कार्यमा भए गरेका र विकास गराउन सकिने पक्षहरूको बारेमा अनुसन्धान कार्य गरी स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयन कर्ताहरूमा सीप र दक्षता अभिवृद्धि गराइ शसक्तिकरण गराउनु पर्छ भन्ने यस शोधको निष्कर्ष रहेको छ ।

यस बाहेक जसको आवश्यकताको आधारमा पाठ्यक्रम बनाइन्छ, ती अभिभावकहरू जसको लागि पाठ्यक्रम बनाइन्छ, ती विद्यार्थीहरू जसले पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन गर्छ, ती शिक्षकहरूलाई

समेत पाठ्यक्रम निर्माणमा सहभागी बनाइनु पर्छ र पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनसँग सम्बद्ध निकाय (प्रा.वि.के., जि.शि.का., स्रोतकेन्द्र र विद्यालय) तथा सम्बद्ध पदाधिकारीहरू बिचको संचार तथा समन्वय जिवन्त हुनुपर्छ भन्ने पनि यस शोधको निष्कर्ष रहेको छ ।

पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, क्षेत्रीय पाठ्यक्रम समन्वय समिति, जिल्ला शिक्षा अधिकारी, विद्यालय निरीक्षक, स्रोतव्यक्ति, प्र.अ., वि.ब्य.स., अ.शि.सं.का पदाधिकारीहरू शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक सबैले निर्वाह गर्दै आएको भूमिकामा परिमार्जन गर्दै पाठ्यक्रम विकास र कार्यान्वयनलाई प्राथमिकता दिनु पर्छ भन्ने यस शोधको निष्कर्ष रहेको छ ।

शिक्षकहरूले शिक्षण र मूल्याङ्कन प्रक्रियामा परम्परागत शैलीमा परिमार्जन गरी परियोजना कार्य, सिर्जनात्मक कार्य आदिलाई प्राथमिकता दिने, विद्यालयको हाता बाहिर पनि शिक्षण हुन सक्छ भन्ने भावनाको विकास गराउने, निरन्तर मूल्याङ्कन प्रक्रिया अवलम्बन गर्ने तथा वि.ब्य.स., शि.अ.सं. तथा अभिभावकहरूले यस्ता कार्यमा शिक्षकलाई प्रश्रय दिने गर्नु पर्दछ भन्ने यस शोधको निष्कर्ष रहेको छ ।

विषय शिक्षकले स्थानीय अंशको पाठ्यवस्तु शिक्षण गर्ने कुनै योजना निर्माण गरेको पाइएन । यसरी योजना बिनाको शिक्षण ब्यवस्थित, प्रभावकारी एवं उद्देश्यमूलक ढङ्गबाट अधि बढ्न नसक्ने देखिएकोले योजनाबद्ध रुपमा मासिक एवं दैनिक पाठयोजनाको निर्माण गर्नुपर्ने र अनुगमनकर्ताहरूले यस सम्बन्धी कार्यको अनुगमन र पृष्ठपोषण उपलब्ध गराउन पर्ने यस शोधको निष्कर्ष रहेको छ ।

जिल्ला शिक्षा अधिकारी, विद्यालय निरीक्षक, स्रोतव्यक्ति, प्र.अ. र शिक्षकहरूको प्रोत्साहनका लागि, पुरस्कार, पदोन्नति आदि कार्यमा स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण कार्यान्वयन सम्बन्धी कार्यको संलग्नतालाई समेत आधार बनाइनु पर्छ भन्ने यस शोधको निष्कर्ष रहेको छ ।

स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनको लागि आवश्यक बजेट विनियोजन गरिएको पाइएन यस्को लागि जि.शि.का., गा.वि.स. वि.ब्य.स.आदिको समन्वयमा बजेटको ब्यवस्था मिलाउनु पर्ने यस शोधको निष्कर्ष रहेको छ ।

पाठ्यक्रम निर्माण कार्यान्वयन सम्बन्धी कार्य विद्यालय र शिक्षा सम्बन्धी निकायको मात्र हो भन्ने धारणामा परिवर्तन गरी स्थानीय गा.वि.स. गा.शि.स., जि.वि.स. जि.शि.स, स्थानीय गैरसरकारी संस्थाहरू र समुदायमा आधारित संस्थाहरूमा समेत यसको चासो बृद्धि गराउनु पर्ने यस शोधको निष्कर्ष रहेको

५.३ सुझावहरू

- प्राप्त तथ्याङ्कको व्याख्या विश्लेषण र अध्ययनबाट उपलब्ध जानकारीको आधारमा आधारभूततह दोस्रो चरण कक्षा (४-५) को सामाजिक शिक्षा विषयको स्थानीय अंशको लागि छुट्याइएको पाठ्यक्रमको निमौण र कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउन निम्न सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।
- शिक्षा जीवन हो र मानिस सामाजिक प्राणी हो ।सामाजिक शिक्षाको पठनपाठन बालकको जीवनसाग गाासेर गराउनुपर्दछ। यसको लागि स्थानीय स्तरमा स्थानीय परिवेशलाई सागेटेर पाठ्यवस्तुको छनौट संगठन गरी शिक्षण गरिनुपर्दछ । जस्को लागि स्थानीय सरोकारवालाको संलग्नता हुनुपर्दछ । तसर्थ स्थानीय सरोकारवाला पक्षहरूलाई स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयन गर्ने गराउने तर्फ उत्प्रेरित गर्ने खालका सचेतनाका कार्यक्रमहरू पाठ्यक्रम विकार केन्द्र र जिल्ला पाठ्यक्रम समन्वय समिति सहितको समन्वयमा स्रोतकेन्द्र मार्फत् सञ्चालन गरिनुपर्दछ ।
- शिक्षकहरूको पेशागत दक्षतामा विकास गरी बालमैत्री वातावरण कायम गरी शिक्षण गर्ने तथा शिक्षालाई बालकको जीवनसाग सम्बन्धित गरी शिक्षण गर्ने सीपको विकास गरिनुपर्दछ, जस्ले गर्दा स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनमा टेवा पुग्दछ ।
- स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनको दायित्व सम्बन्धित विषय शिक्षकसम्म एकोहोरो निर्देशनबाट थोपरिनुको सभ्भ स्थानीय अभिभावक, गा.वि.स., गा.शि.सं., समुदायमा आधारित संस्थाहरू, स्थानीय गैर सरकारी संस्थाहरू, स्रोतकेन्द्र, जि.शि.का., जि.वि.स. समेतलाई यस सम्बन्धी कार्यमा जिम्मेवार बनाइनुपर्दछ ।
- विद्यार्थी शिक्षक अनुपात र कक्षा शिक्षक अनुपातलाई ध्यान दिई शिक्षक दरबन्दी मिलान गरीनुपर्दछ ।

- शिक्षकहरुलाई विषयगत तालिमको व्यवस्था गरिनुपर्दछ। यस्ता खालको तालिम प्रबोधिकरण कार्यक्रम शैद्धान्तिक भन्दा कार्यमुलक हुनुपर्दछ। गरेर सिकने र सिकेको कुरा प्रयोग गर्न शिक्षकहरुलाई प्रोत्साहित गरिनुपर्दछ।
- राष्ट्रिय पाठ्यक्रमको विकासकर्ता र स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणकर्ता एवं कार्यान्वयनकर्ताहरु बीच समन्वय हुनुपर्दछ।
- प्रोत्साहन, पुरस्कार, मनोनयन, पदोन्नती आदिकार्यको निर्णय गर्दा स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र प्रयोग समेतलाई आधार बनाइनुपर्दछ।
यसर्थ शिक्षकहरु पठ्यक्रमका कार्यान्वयनकर्ता, विकासकर्ता, अनुसन्धानकर्ता, र संयोजनकर्ताहरु स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणका सम्बन्धमा शिक्षकहरुका पेशागत संगठनलाई पनि जिम्मेवार बनाई परिचालन गरिनुपर्दछ।
- विद्यार्थीहरुले पनि पाठ्यक्रम निर्माण कार्यान्वयनमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्न सक्दछन् त्यसैले पाठ्यक्रम निर्माणको साभेदारको रुपमा शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया सञ्चालनको जिम्मेवार पक्षको रुपमा संलग्न गराइ उनीहरुबाट समेत पृष्ठपोषणहरु संकलन गरी उनीहरुको इच्छा आकांक्षालाई महत्व दिनुपर्दछ। विद्यार्थीहरुले आफ्ना भावनाहरु विभिन्न किसिमले अभिव्यक्त गर्दछन्, शिक्षकहरुले ती अभिव्यक्तिलाई अभिलेखन गरी आफ्नो सहयोगीको रुपमा उनीहरुलाई स्वीकार्नु पर्दछ।
- स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनको लागि आवश्यक बजेटको व्यवस्था गरिनुपर्दछ, यस सम्बन्धमा स्थानीय निकायहरुलाई समेत जिम्मेवार बनाइनुपर्दछ।
- जि.शि.अ., वि.नि., स्रोतव्यक्ति लगायत विद्यालय निरीक्षण एवं सुपरीवेक्षणको लागि खटिएका पदाधिकारीले विद्यालय निरीक्षण सुपरिवेक्षणको क्रममा स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र प्रयोगको पक्षलाई पनि प्राथमिकता दिनुपर्दछ र यस सम्बन्धी कार्य प्रगतीको बारेमा अध्ययन गरी सम्बद्ध पक्षलाई आवश्यक पृष्ठपोषण समेत प्रदान गर्नुपर्दछ।
- यी सुझावहरु नै अन्तिम होइनन् यसका लागि थप अध्ययन अनुसन्धानहरु निरन्तर भइरहनु पर्दछ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू (References)

- अधिकारी विष्णु प्रसाद, (२०६७) । *आधारभूत शिक्षा कक्षा (६-८) को परिवर्तित पाठ्यक्रम संरचना – २०६७ कार्यान्वयनका चुनौतिहरू*, शैक्षिक स्मारिका, भर्दो २३, २०६७ । भक्तपुर : नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय शिक्षा विभाग, सानोठिमी भक्तपुर ।
- कट्टेल बालचन्द्र, (२०६४) । *पाठ्यक्रम अध्ययन* । काठमाण्डौ : न्यू हिरा बुक्स इन्टर प्राइजेज, कीर्तिपुर नयाबजार, काठमाण्डौ ।
- तारामी, जङ्गबहादुर, (२०६६) । *प्राथमिक तहमा स्थानीय विषयको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था* । अप्रकाशित : स्नातकोत्तरतहको शोध पत्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर, काठमाण्डौ ।
- थापा, रामबहादुर र अन्य, (२०६४) । *स्थानीय पाठ्यक्रम विकासमा पाठ्यक्रम विकासकेन्द्रको भूमिका* । अप्रकाशित : सामुहिक अध्ययन प्रतिवेदन, शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुर ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०६१) । *जिल्ला पाठ्यक्रम समन्वय समिति र क्षेत्रीय पाठ्यक्रम समन्वय समिति कार्य व्यवस्था निर्देशिका २०६१* । भक्तपुर : नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुर ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, (२०६३) । *राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप* । भक्तपुर : नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सानोठिमी भक्तपुर ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, (२०६४) । *स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण निर्देशिका प्राथमिक तह – २०६४* । भक्तपुर : नेपाल सरकार, शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुर ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०६५) । *प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम – २०६५ (कक्षा ४ र ५)* । भक्तपुर : नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सानोठिमी भक्तपुर ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, (२०६६) । *स्थानीय पाठ्यक्रम स्रोत तथा प्रशिक्षण सामग्री* । भक्तपुर : नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुर ।

- पौडेल, आनन्द (२०६३) । *आवश्यकता र समस्याको भुमरीमा स्थानीय पाठ्यक्रम* स
शिक्षा वर्ष २०६३ । भक्तपुर : नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, पाठ्यक्रम
विकास केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुर ।
- पौडेल, आनन्द, (२०६७) । *पाठ्यक्रम र शैक्षिक गुणस्तर* स *शैक्षिक स्मारिका*, भदौ २३,
२०६७ । भक्तपुर : नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, शिक्षा विभाग, सानोठिमी,
भक्तपुर । मानन्धर, हरिशङ्कर (२०६३) । *स्थानीय पाठ्यक्रम विकास : एक
चुनौति* : शिक्षा वर्ष २०६३ । भक्तपुर : नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय,
पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुर ।
- राई, डिकबहादुर, (२०६३) । *परिवर्तित सन्दर्भ र सामाजिक अध्ययन विषयमा पर्ने त्यसको
प्रभाव* : शिक्षा वर्ष २०६३ । भक्तपुर : नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय,
पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुर ।
- सिन्हा, रामस्वरूप (२०६३) । *एककाइसौ शताब्दिको शैक्षिक दूर दृष्टि* । काठमाण्डौ :
काभ्रे अफसेट प्रेस, तीनकुने सुविधानगर, काठमाण्डौ ।
- Print, Murray, Unwin. (1993). *Curriculum Development and Design*
NSW, Australia: Allen and unwin
- Bhusal, Surya Prasad (2002). *Localized curriculum for quality
education*. Unpublished : An exam paper in M. Phil. in
education, Denmark: The Danish University of Education
Copenhagen.
- कानुन किताब व्यवस्था समिति (२०४७), नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ ।
काठमाडौं : कानुन किताब व्यवस्था समिति, बबरमहल ।
- शिक्षा ऐन, २०२८ (संसोधन सहित) कानुन किताब व्यवस्था समिति, बबरमहल,
काठमाण्डौ ।

अनुसूची -१

आधारभूततहको पाठ्यक्रम ढाँचा

क. पाहिलो चरण कक्षा (१-३)

क्र.स	विषय	पाठ्यभार	पूर्णाङ्क
१	नेपाली	८	१००
२	अंग्रेजी	५	१००
३	गणित	६	१००
४	सामाजिक अध्ययन तथा सिर्जनात्मककला	६	१००
५	विज्ञान स्वास्थ्य र शारीरिक शिक्षा	५	१००
६	स्थानीय विषय/ मातृभाषा	४	१००
	जम्मा	३४	६००

स्रोत : प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम - २०६२ कक्षा (१-३)

ख. दोस्रो चरण कक्षा (४ र ५)

क्र.स	विषय	पाठ्यभार	पूर्णाङ्क
१	नेपाली	८	१००
२	अंग्रेजी	५	१००
३	गणित	६	१००
४	सामाजिक अध्ययन	५	७५
५	सिर्जनात्मक कला	३	२५
६	विज्ञान तथा वातावरण	४	५०
७	स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा	४	५०
८	स्थानीय विषय/भाषा	४	१००
	जम्मा	३९	६००

स्रोत : प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम - २०६५ (कक्षा ४ र ५)

ग. आधारभूततह तेस्रोचरण कक्षा (६-८) साधारण धार

क्र.स	विषय	पाठ्यभार	पूर्णाङ्क
१	नेपाली	५	१००
२	अंग्रेजी	५	१००
३	गणित	५	१००
४	सामाजिक अध्ययन (जनसंख्याशिक्षा समेत)	५	१००
५	विज्ञान तथा वातावरण	५	१००
६	स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा	२.५	५०
७	नैतिक शिक्षा	२.५	५०
८	पेशा व्यवसाय र प्रविधि शिक्षा	५	१००
९	स्थानीय विषय/मातृभाषा/संस्कृत/कला तथा अन्य	५	१००
	जम्मा	४०	८००

स्रोत : आधारभूततह (कक्षा ६ र ८) को पाठ्यक्रम संरचना, २०६७

घ. प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०६२ (कक्षा १-३) र प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०६५ (कक्षा ४ र ५) ले स्थानीय पाठ्यक्रमका लागि छुट्याएको विषय र अंश

क्र.स	विषय	पाठ्यभार	पूर्णाङ्क
१	स्थानीय विषय (स्थानीयतहबाटै छनोट हुने एक विषय)	-	१००%
२	सामाजिक अध्ययन	८०%	२०%
३	शारीरिक शिक्षा	८०%	२०%
४	सिर्जनात्मक कला	८०%	२०%

स्रोत : स्थानीय पाठ्यक्रम स्रोत तथा प्रशिक्षण सामग्री २०६६

अनुसुची २

श्रीज्यू

.....

.....

विषय : प्रश्नावली सम्बन्धमा ।

महोदय,

म त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तहमा अध्ययनरत विद्यार्थी हुँ । स्नातकोत्तरतहको पाठ्यक्रमको आंशिक आवश्यकता पुरा गर्न “आधारभूततहमा स्थानीय पाठ्यक्रम विकास र कार्यान्वयन अवस्था” शीर्षकमा शोधकार्य गर्न लागि रहेको छु । उक्त शोधका लागि तपाईंले संगाल्नुभएका अनुभवहरुले अमूल्य सहयोग पुऱ्याउने महसुस गरी यो प्रश्नावली यहाँ समक्ष प्रस्तुत गरेको छु । प्रश्नवली एक हप्ता भित्रमा भरेर पठाइ दिनुहुनेछ भन्ने कुरामा म विश्वस्त छु ।

प्रश्नावलीमा यहाँले व्यक्त गर्नु भएका तथ्यहरु गोप्य रहनेछन् र शोध कार्यमा मात्र प्रयोग हुनेछन् भन्ने विश्वास दिलाउन चाहन्छु । सहयोगको लागि धन्यवाद ।

मिति: २०६७/...../...../

भवदीय

नवराज खतिवडा

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाण्डौ ।

नाम थर :
कार्यरत संस्थाको नाम ठेगाना:
पद:

टेलिफोन :
इमेल :
सम्पर्क : मोबाइल :

(प्रश्नावली)

१. तपाईंको स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका समूह विद्यालयहरुमा आधारभूततह कक्षा (४-५) को सामाजिक अध्ययन विषयको स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम र पाठ्य सामग्रीहुने विकास र पठन पाठनको अवस्था कस्तो छ ?

२. स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम र पाठ्य सामग्री निर्माणमा क-कस्तो कुन कुन कार्यमा सहभागिता छ ?

सहभागि व्यक्ति/संस्था

सहयोगको क्षेत्र

- | | |
|------------|-------|
| i) | |
| ii) | |
| iii) | |
| iv) | |
| v) | |

३. स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम निर्माण, पाठ्यक्रमवस्तुको छनौट, पाठ्यसामग्रीको निर्माण र पठन पाठन सहयोग पुऱ्याउन सञ्चालन भएका कार्यक्रमहरु के छन् ?

- i) जिल्ला स्तरीय :
- ii) विद्यालय स्तरीय :
- iii) स्रोतकेन्द्र स्तरीय :

४. स्थानीय विषयवस्तु शिक्षण गर्न के कस्ता योजना निर्माण गर्नु/गराउनु भएको छ ?

५. स्रोतकेन्द्र स्तरीय परीक्षाको प्रश्न पत्रमा स्थानीय विषयवस्तुलाई कसरी समेट्ने गरिएको छ ?

६. स्थानीय विषयवस्तुको शिक्षणले कस्तो प्रभाव पारेको छ ?

- i) विद्यार्थीमा परेको प्रभाव :
- ii) शिक्षकमा परेको प्रभाव :
- iii) अभिभावकमा परेको प्रभाव :
- iv) समुदायमा परेको प्रभाव :

७. स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम र पाठ्य सामग्री निर्माण र पठन पाठनका समस्याहरु र समाधानकालागि गरिएका प्रयासहरु के छन् ?

समस्या	समाधानका प्रयास
i)
ii)
iii)
iv)
v)

८. पाठ्यक्रमको स्थानीयकरण सम्बन्धमा तपाईंको धारणा र सुझावहरु :

९. अन्य केही भए उल्लेख गर्नुहोस् ।

प्रश्नावली भर्नेको दस्तखत :

मिति

अनुसूची ३

अन्तर्वार्ता निर्देशिका

पहिलो चरण

१) परिचय आदान प्रदान

२) अन्तर्वार्ताको उद्देश्य बताउने

३) अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त भएका बुँदाहरु गोप्य रहनेछन् र शोध कार्यमा मात्र प्रयोग हुनेछन् भन्ने विश्वास दिलाउने ।

अन्तर्वार्ता चरण :

मोटामोटी रुपमा निम्न प्रश्नहरु गर्दै बीचमा पुरक प्रश्नहरु गर्नुका साथै शिक्षकका जिज्ञासाहरु समेत भेटाउदै कुरा कानीका महत्वपूर्ण अंशहरु टिपोट गर्ने ।

१. परिवर्तित पाठ्यक्रम अनुसार स्थानीय स्तरबाट विकास गरी पठन पाठन गर्न सामाजिक अध्ययन विषयमा छुट्याइएको स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम/ पाठ्य सामग्री निर्माण र पठन पाठनको अवस्था के छ ?
 - क) पाठ्यक्रम/ पाठ्य सामग्री निर्माण कसरी ? क-कस्को सहभागितामा भएको छ ?
 - ख) पठन-पाठन कसरी सञ्चालन भइरहेको छ ?
२. पाठ्यक्रम/पाठ्यसामग्री निर्माणमा तपाईंले निर्वाह गर्नु भएको भूमिका ?
३. क) स्थानीय अंशको पाठ्य वस्तु शिक्षण गर्न के कस्तो योजना निर्माण गर्नु भएको छ ?
 - ख) स्थानीय विषयवस्तु शिक्षण गर्न को बाट कस्तो सहयोग पाउनुभएको छ ?
४. स्थानीय अंशको पाठ्यवस्तु शिक्षण गर्दा तपाईंले प्रयोग गर्नु भएका शिक्षण विधि/ शैक्षिक सामग्रीहरु के के छन् ?

५.i) विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा स्थानीय पाठ्य वस्तुलाई कसरी समेट्ने गर्नुभएको छ ?

क. कक्षा कार्यमा :

ख. गृहकार्यमा :

ग. आवधिक परीक्षाहरुमा :

ii) स्थानीय पाठ्यक्रम/पाठ्यसामग्री विकास र पठन पाठन सम्बन्धी कुनै गोष्ठी/अन्तरक्रिया/ तालिममा सहभागि हुनु भएको छ ?

६. स्थानीय विषयवस्तुलाई शिक्षणले पारेको प्रभाव के कस्ता छन् ?

क) शिक्षकमा परेको प्रभाव :

ख) विद्यार्थीमा परेको प्रभाव

ग) अभिभावकमा परेको प्रभाव :

घ) समुदायमा परेको प्रभाव :

७. स्थानीय अंशको पाठ्यक्रम/ पाठ्यक्रमसामग्री विकास र पठन पाठनका क्रममा आइपरेका समस्याहरु/समस्या समाधानका लागि गरिएका प्रयासहरु

८. पाठ्यक्रमको स्थानीयकरण सम्बन्धमा तपाइको विचार/धारणा/सुझावहरु के छन् ?

९. तपाइका अन्य थप केही भनाईहरु : -

तेस्रो चरण

सहयोगको लागि धन्यवाद ज्ञापन गर्ने

थप जानकारी आवश्यक पर्दा पुनः सम्पर्क गर्न

सम्पर्क नं. लिने, दिने ।

अनुसूची-४

छनौटमा परेका विद्यालयको सूची

सि.नं.	विद्यालयको नाम	ठेगाना	सञ्चालित कक्षा
१	श्री सत्यवती उ.मा.वि	कुम्पुर ९ आदमटार	१-१२
२	श्री सरस्वती मा.वि	कल्लेरी ३ डुम्रीचौर	१-१०
३	श्री जाल्पा प्रा.वि	कल्लेरी १ दला...	१-५
४	श्री च्युरी भञ्ज्या... प्रा.वि	कल्लेरी १ दर्दरे	१-५

अनुसूची-५

सूचना दाताको रुपमा सहभागी स्रोतब्यक्तिको विवरण

सि.नं.	नाम थर	स्रोतकेन्द्र
१	श्री बाबुराम नेपाल	श्री सत्यवती उ.मा.वि, स्रोतकेन्द्र आदमटार धादि...

अनुसूची-६

सूचना दाताको रुपमा सहभागी प्रधानाध्यापकहरुको नामावली

सि.नं.	नाम थर	विद्यालय
१	लक्ष्मण शर्मा	श्री सत्यवती उ.मा.वि
२	पूर्ण खतिवडा	श्री सरस्वती मा.वि
३	रामबहादुर अधिकारी	श्री जाल्पा प्रा.वि
४	मेनुका खतिवडा	श्री च्युरी भञ्ज्या... प्रा.वि

अनुसूची-७

सूचना दाताको रुपमा सहभागी बि.ब्य.स.अध्यक्षहरुको नामावली

सि.नं.	नाम थर	विद्यालय
१	श्री सानु गिरी	श्री सत्यवती उ.मा.वि
२	श्री जगन्नाथ नेपाल	श्री सरस्वती मा.वि
३	श्री विश्वनाथ खतिवडा	श्री च्युरी भञ्ज्या... प्रा.वि
४	श्री धनबहादुर विशुन्खे	श्री जाल्या प्रा.वि

अनुसूची-८

सूचना दाताको रुपमा सहभागी अभिभापक शिक्षक संघका अध्यक्षहरुको नामावली

१. गुणराज खतिवडा
२. होमनाथ खतिवडा
३. कृष्णप्रसाद खतिवडा
४. मनोज गैरे

अनुसूची-९

सूचना दाताको रुपमा सहभागी विषय शिक्षकका नामावली

१. तारा अर्याल
२. अप्सरा खतिवडा
३. तिलक खतिवडा
४. सोमलाल श्रेष्ठ
५. सुब्बा दर्लामी
६. रामहरी के.सी.

अनुसूची-१०

छलफलमा सहभागी विद्यार्थीहरुको विवरण

सि.नं.	विद्यार्थीको नाम र थर	कक्षा	लिंग	जातजाती	कैफियत
१	अमृत खतिवडा	५	पुरुष		
२	कोपिला खतिवडा	५	महिला		
३	अमृत बिडारी	५	पुरुष		
४	सीता बि.क.	५	महिला		
५	कृष्ण प्रसाद अधिकारी	५	पुरुष		
६	तारा श्रेष्ठ	५	महिला		
७	देवकी बिडारी	५	महिला		
८	रामबहादुर बि.क.	५	पुरुष		
९	बिष्णु अधिकारी	४	पुरुष		
१०	पुष्पान्जली श्रेष्ठ	४	महिला		
११	शर्मिला श्रेष्ठ	४	महिला		
१२	सन्तोष श्रेष्ठ	४	पुरुष		
१३	शर्मिला बि.क.	४	महिला		
१४	लक्ष्मी बि.क.	४	महिला		
१५	रेशम खुलाल	४	पुरुष		
१६	प्रविण खतिवडा	५	पुरुष		
१७	बिनिता थापा	४	महिला		
१८	सुकमाया नेपाली	५	महिला		
१९	रुक्मीणा खतिवडा	५	महिला		
२०	सिर्जना खतिवडा	५	महिला		
२१	सुजाता श्रेष्ठ	५	महिला		
२२	शालिना कार्की	५	महिला		
२३	अनिशा खतिवडा	५	महिला		
२४	सुजन कु.ओझा	५	पुरुष		
२५	शशिला खतिवडा	४	महिला		
२६	कविता माझी	४	महिला		
२७	हरिप्रसाद अधिकारी	४	पुरुष		
२८	सरस्वती रोक्का	४	महिला		
२९	रविक्षा खतिवडा	४	महिला		
३०	शुवाश खड्का	४	पुरुष		
३१	राधिका ढुङ्गाना	४	महिला		
३२	राजेश ढ्याङ्ग मगर	४	पुरुष		
३३	सुजित थापा	४	पुरुष		
३४	मनिषा उपरकोटी	४	महिला		
३५	शशीकला श्रेष्ठ	५	महिला		
३६	अप्सरा ढुङ्गाना	४	महिला		
३७	लक्ष्मी बि.क.	४	महिला		
३८	शिक्षा खतिवडा	४	महिला		
३९	स्वस्तीका खतिवडा	४	महिला		
४०	समिता खतिवडा	५	महिला		

अनुसूची - ११

सडक सुरक्षा र हाम्रो दायित्व सम्बन्धी पाठ्यक्रमको नमूना
विषयवस्तुको विस्तृतिकरण (सिकाइ उपलब्धीको विस्तृतिकरण)

कक्षा ४

क्षेत्र	सिकाइ उपलब्धी	विषयवस्तु	विषयवस्तुको विस्तृतिकरण	पाठ्यभार
सडक	क) धादि... जिल्लाका मुख्य मुख्य सडकहरुको नाम बताउना। ख) धादि... जिल्लाका मुख्य मुख्य सडकहरुको प्रकार (कच्ची, पक्की, ग्रामीण राजमार्ग) छुट्याउना। ग) सडकको महत्व बताउना। घ) सडक प्रयोग गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु बताउना।	१.सडकको अर्थ र महत्व। २. धादि... जिल्ला र गा.वि.स.का मुख्य सडकहरु। ३. सडक प्रयोग गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु।	क) सडकको प्रकार- (कच्ची,पक्की, ग्रामीण,राजमार्ग) ख) धादि... जिल्लाका मुख्य सडकहरु (पृथ्वी राजमार्ग, त्रिभुवन राजपथ, कालपाण्डे मार्ग, धादि...बेसी सल्यानटार ,धार्के जीवनपुररू/सितापाइला) ग)सडकको महत्व -यातायातको मुख्य थलो। -मानिस, वस्तु र मालसामान एक स्थानबाट अर्को ठाउमा ओसार पोसार गर्न। -मानिसको जीवनलाई सरल बनाउाछ। -समयको बचत गरउाछ। घ) सडक प्रयोग गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु -सडकको छेउ पेटीबाट हिड्ने। -दाया बाया हेरेर सडक काट्ने। -समूहमा सडक काट्ने। -ट्राफिक चिन्हको पालना गर्ने। -गाडी रोकिएपछि मात्र सडक काट्ने। -सडकको छेउमा भएको पाहेलो धर्कोभन्दा बाहिरबाट हिाड्ने।	४
यातायातको साधनहरु	क) यातायातका कुनै पाच साधनहरुको काम बताउना। ख) यातायातका कुनै पाच साधनहरुको महत्व बताउना।	१.यातायातका साधनहरुको काम। २.यातायातका साधनहरुको महत्व र फाइदा। ३.यातायातको साधनहरु प्रयोग गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु।	क) यातायातका पाच साधनहरुको काम(ट्रक, बस, एम्बुलेन्स, मोटरसाइकल,ट्याक्टर) -ट्रकले सामान बोक्छ। -बसले मानिस बोक्छ। -एम्बुलेन्सले बिरामी बोक्छ। -मोटरसाइकलले मानिस बोक्छ। -ट्याक्टरले सामान बोक्ने र खेतबारी जोत्ने गर्दछ। -ट्रकमा सामान बोकाउदा सस्तो पर्दछ र छिटो पनि हुन्छ। -बस सेवा सामान्य मानिसले पनि	६

	<p>ग) यातायातका कुनै दुई साधनकर प्रयोग गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु बताउन ।</p>		<p>सजिलै प्रयोग गर्न सक्दछ । - एम्बुलेन्समा विरामी बोक्दा छिटो अस्पतालमा पुर्याउन सकिन्छ । -मोटरसाइकल अरु ठूलो गाडी नजाने बाटोमा पनि जाने हुनाले सजिलो हुन्छ । -ट्याक्टरले कच्ची बाटोमा पनि सामान बोक्छ। -एक स्थानबाट अर्को स्थानमा जान सजिलो बनाउदछ । ख)ट्रक, बस, एम्बुलेन्स, मोटरसाइकल,साइकल,दमकल,ट्याक्सी, जीप,ट्याक्टर ग) यातायातका साधनकर प्रयोग गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु । -बसहरु चढ्दा नया बसहरु चढ्नुपर्छ। -गाडीको छतमा नबसी सधै गाडी भित्र मात्र बस्नुपर्छ । -मोटरसाइकलको टायरमा हावा छ की छैन हेर्ने । -ब्रेक घण्टी छ कि छैन। -भ्यालमा सिसा छ कि छैन ।</p>	
<p>ट्राफिक चिन्ह र नियमहरु</p>	<p>क) ट्राफिक प्रहरीको काम बताउन । ख) ट्राफिक चिन्हहरुको बारेमा बताउन। ग) ट्राफिक नियमहरु भन्ना। घ) ट्राफिक चिन्ह र नियमको महत्व वर्णन गर्ना। ड) ट्राफिक चिन्ह र नियमहरुको पालना गरी सडक प्रयोग गर्ना।</p>	<p>क) ट्राफिक प्रहरीको काम ख) ट्राफिक चिन्हहरु ग) ट्राफिक नियमहरु घ) ट्राफिक र विद्यार्थीको भूमिका</p>	<p>क) ट्राफिक प्रहरीको काम। ख) जेब्राक्रसि ड) खतरा,रोक(पहेलो धर्को),पदयात्रीको बाटो ,प्राथमिक उपचार शिविर,बसबिसौनी, साइकलको बाटो , ट्राफिक संकेत, अस्पताल, हर्न निसेध रोकन निसेध, अधिकतम गति, साघुरो पुला ग) सडकमा डोरी तेस्यार चन्दा संकलन नगर्ने। -ट्राफिक संकेतहरुको पालना गर्ने। -सडकको बीचबाट नहिड्ने। -यात्रा गर्दा सिसा फुटेका र पुराना गाडी नचढ्ने ।</p>	<p>१०</p>

<p>सडक सुरक्षा र दुर्घटना</p>	<p>१) सडक सुरक्षा गर्ने निकायहरु बताउन । २) सडक सुरक्षा गर्ने विद्यार्थीको भूमिका बताउन। ३)सडक दुर्घटना हुनाका कारणहरु बताउन। ४)सडक दुर्घटना कम गर्ने उपाय भन्ना। ५)सडक दुर्घटनाले पार्ने प्रभाव कम गर्न । ६) सडक दुर्घटना कम गर्न जिम्मेवार निकायको सूची तयार गरी तिनको भूमिका बताउन । ७) सडक दुर्घटना भएमा सम्पर्क राख्नुपर्ने निकायहरुको नाम बताउन ।</p>	<p>क)सडक सुरक्षा गर्ने निकायहरु र विद्यार्थीको भूमिका ख)सडक दुर्घटना हुनाका कारणहरु ग) सडक दुर्घटना कम गर्ने उपायहरु घ) सडक दुर्घटना कम गर्न जिम्मेवार निकायहरु । ङ)सडक दुर्घटनाले पार्ने प्रभावहरु। च) सडक दुर्घटना भएमा सम्पर्क राख्नुपर्ने निकायहरु।</p>	<p>क) गा.वि.स./न.पा., स्थानीय बासिन्दा, उपभोक्ता,पसले, विद्यार्थी, ड्राइभर ,सडक विभाग, यातायात विभाग ख) सडक दुर्घटनाका कारणहरु -सडकमा जथाभावी खेलु, -ढोका , छतमा चढेर यात्रा गर्नु। -तीव्रगतिमा यातायातका साधन चलाउनु । -सडकमा सरसामान राख्नु अथवा थुपार्नु । -सडकको बीचबाट हिाड्नु । -जथाभावी सडक पार गर्नु । ग) सडक दुर्घटना कम गर्ने उपाय -कारण बताउने घ) दुर्घटनाले पार्ने प्रभावहरु -अंगभंग भई अपा... हुने । -मृत्यु, पैसा खर्च , -समय बर्बाद -मानसिक र शारीरिक पीडा। ङ)सडक दुर्घटना कम गर्न जिम्मेवार निकाय गा.वि.स.,जि.वि.स. ट्राफिक प्रहरी ,विद्यार्थी, ड्राइभर , पसले , यातायात विभाग, सडक विभाग, नागरिक समाज च) सडक दुर्घटना भएमा सम्पर्क राख्नुपर्ने निकायहरु रेडक्रस, स्वास्थ्य चौकी ।</p>	<p>१२</p>
-------------------------------	---	--	--	-----------